

**OPSPORING EN ONTSLUITING
VAN HISTORISCHE STATISTIEKEN
IN BELGIË
(1800-1960)**

**Nele Bracke
Eric Vanhaute**

Mei 2005

Dit rapport is het resultaat van een haalbaarheidsstudie die werd uitgevoerd in opdracht van Federaal Wetenschapsbeleid van 1 mei tot 31 december 2004.

Programmaverantwoordelijken: Bogdan Van doninck, Sven Vrielinck

Het project werd uitgevoerd onder leiding van prof. E. Vanhaute, Vakgroep Nieuwste Geschiedenis, Universiteit Gent.

INHOUD

1. Inleiding: doelstelling en beperkingen	3
2. Het Aanbod aan Historische Statistieken in België.....	9
2.1. Inleiding	9
2.2. Het rijke aanbod aan historische statistieken	10
2.3. De rijke inhoud van de historische statistieken.....	12
2.3.1. De Mouvements (de la population et) de l'état civil.....	12
2.3.2. De algemene tellingen van bevolking, industrie, landbouw en handel	17
De volkstellingen	18
De landbouwtellingen	20
De industrie- en handelstellingen.....	21
2.3.3. De 'verzamelstatistieken'	25
De Documents statistiques (1 ^{ste} reeks)	27
De Exposés de la situation du royaume	29
De Documents statistiques (2 ^{de} reeks)	31
Het Annuaire Statistique	32
2.4. Niet centraal bewaarde statistieken	32
2.5. Besluit	33
3. Binnen- en Buitenlandse Initiatieven om Historische Statistieken te Ontsluiten.....	34
3.1. Inleiding	34
3.2. Online databanken met historische statistieken	36
3.2.1. Belgische projecten	37
Belgisch Historisch GIS.....	37
Quetelet.net	39
3.2.2. Buitenlandse projecten.....	39
StatLine	39
Volkstellingen, 1795-1971	40
Great Britain Historical Database Online; Great Britain Historical GIS Programme; A Vision of Britain through Time.	41
3.3. Een statistische atlas als valorisatie van een databank met cartografisch systeem.....	45
Nederland in verandering.....	46
België ruimtelijk doorgelicht	46
Historical Atlas of Canada	47
Statistical Atlas of the European Union	48
3.4. De mogelijkheden van een centraal data-archief	48
3.5. Besluit	49
4. Behoeften inzake Historische Statistieken in België	51
4.1. Inleiding	51
4.2. Analyse van de antwoorden	53
4.2.1. Het huidige gebruik van gemeentelijke of lokale statistieken ...	53

4.2.2. Noden op het vlak van gemeentelijke of lokale statistieken	55
4.2.3. Wensen op het vlak van de ontsluiting van gemeentelijke of lokale statistieken: voorkeuren voor het soort statistieken dat wordt ontsloten.....	57
4.2.4. Wensen op het vlak van de ontsluiting van gemeentelijke of lokale statistieken: voorkeuren voor de wijze waarop statistieken worden ontsloten	60
4.3. Besluit	65
5. Besluit.....	66
Bijlage.....	69
Vragenlijst ‘historische statistieken in België’	69
Questionnaire ‘statistiques historiques en Belgique’	73

1. INLEIDING: DOELSTELLING EN BEPERKINGEN

Sedert de Franse revolutie werden in België tientallen tellingen en enquêtes uitgevoerd¹. Het merendeel hiervan werd gerealiseerd door of in opdracht van de lokale, provinciale en nationale overheden. De overheidsstatistieken getuigen van een brede interesse van de beleidsvoerders voor allerhande maatschappelijke karakteristieken. Zij waren bedoeld om de staat te legitimeren, de overheid te informeren en het beleid te ondersteunen. Om dit te bereiken brachten ambtenaren op diverse bestuurskundige niveaus zowel eenmalige statistieken als doorlopende statistische reeksen over de meest uiteenlopende aspecten van de staat en de samenleving bijeen: bevolking, landbouw, nijverheid, handel, armoede, gerecht,...

Hoewel de Franse en de 'Hollandse' bewindvoerders tijdens de eerste decennia van de negentiende eeuw reeds een grote statistische activiteit aan de dag legden, kwam de overheidsstatistiek na de Belgische onafhankelijkheid en vooral vanaf de jaren 1840 in een stroomversnelling terecht.

Twee factoren speelden hierin een doorslaggevende rol. In heel Europa maakte de nationale overheidsstatistiek een proces van institutionalisering, professionalisering en specialisering door. De officiële statistiek raakte daardoor definitief en nog meer dan voorheen verankerd in het administratieve apparaat. In België resulteerde dit in 1841 in de oprichting van de Commission centrale de Statistique onder leiding van Adolphe Quetelet.

Daarenboven werden overheidsstatistieken in toenemende mate beschouwd als openbaar bezit. In de achttiende en de vroege negentiende eeuw werd officieel cijfermateriaal nog tot het staatsgeheim en het exclusieve domein van de vorst of keizer en zijn onmiddellijk entourage gerekend. In de volle negentiende eeuw werden de statistieken een onderdeel van het maatschappelijke debat. Door de overheidsstatistieken te publiceren kregen onder meer journalisten, publicisten, sociale wetenschappers, reformisten en hygiënisten toegang tot officiële statistische gegevens. Dit ging hand in hand met een toenemend vertrouwen in de verklarende en probleemoplossende kracht van getallen. Tegelijk werd een moeizame (en nooit voltooide) zoektocht naar een systeem om in de statistieken een exacte weergave van het land en de samenleving vast te leggen gestart.

De grote en volgehouden belangstelling voor de overheidsstatistiek zorgde ervoor dat onderzoekers thans beschikken over een rijke verzameling van officiële statistieken. Zij neemt een aanvang omstreeks 1800 en loopt door tot vandaag.

Naast de tientallen statistieken met geaggregeerde informatie, bevatten vele nationale statistieken inlichtingen tot op het niveau van de kleinste administratief-geografische omschrijvingen: dat van de gemeenten (bijvoorbeeld in demografische statistieken) of van de kantons (bijvoorbeeld gerechtelijke statistieken). Deze administratieve basiseenheden zijn de bouwstenen waaruit de landelijke statistieken zijn opgebouwd.

Vanuit wetenschappelijk oogpunt zijn de statistieken of tellingen waarin voor België gegevens op microniveau zijn opgenomen uiterst waardevol. Ze laten toe het volledige land tot op een gedetailleerd niveau waar te nemen. De statistieken bevatten bovendien per geografische omschrijving informatie over meerdere variabelen en dit voor een lange tijdsperiode. Dit maakt lange-termijn onderzoek, waarin meerdere maatschappelijke aspecten tegelijk worden onderzocht mogelijk. De statistieken zijn zowel van belang voor kleinschalige en uitgebreid gedocumenteerde lokale dieptestudies als voor meer grootschalig comparatief onderzoek op het niveau van regio's en landen.

Belgische historici hebben een vrij grote expertise opgebouwd inzake het gebruik van overheidsstatistieken in lokaal en regionaal onderzoekⁱⁱ. Niettemin staat het gebruik dat tot nu toe van de oudere, historische statistieken werd gemaakt in schril contrast met het grote onderzoekspotentieel van deze bronnenⁱⁱⁱ.

Aan de basis hiervan ligt vooral het tijds- en arbeidsintensieve karakter van het kwantitatieve onderzoek. Vooraleer aan het be- en verwerken van de data te kunnen beginnen, moet de onderzoeker het basismateriaal verzamelen (stap 1). Zeker voor de negentiende en de eerste helft van de twintigste eeuw moeten hiervoor doorgaans uitgebreide en op verscheidene plaatsen bewaarde archivalische en/of gedrukte informatiereeksen worden geëxcerpeerd en ingevoerd in een rekenblad of databank. Vervolgens (stap 2) moet het cijfermateriaal historisch-kritisch worden geïnterpreteerd en geëvalueerd. In sommige gevallen is het (stap 3) nodig om het gedigitaliseerde basismateriaal uitgebreide rekenkundige

bewerkingen uit te voeren alvorens (stap 4) tot een eigenlijke analyse van de data te kunnen overgaan.

De derde stap levert vandaag geen grote problemen meer op. Er zijn verscheidene computerprogramma's voorhanden die berekeningen met (ook grote) gegevensbestanden mogelijk maken.

De eerste en de tweede stap blijven knelpunten. Zeker bij oude cijferreeksen is scannen geen optie wegens de moeilijke leesbaarheid van de getallen en de wijze waarop de informatie in de bronnen is gestructureerd. Manueel intikken van een veelheid aan cijfers is daardoor de enig overblijvende optie. Er kruipt bijgevolg veel onderzoekstijd in het digitaliseren en controleren van de oudere statistieken. Niettemin gaat het telkens om al bij al kleinschalige en bovendien verspreide inspanningen waaraan weinig bekendheid wordt gegeven. Dit heeft voor gevolg dat er een onoverzichtelijk lappendeken aan deels ontsloten en deels niet ontsloten statistieken is ontstaan.

Een meer systematische benadering, evenals een ontkoppeling van het onderzoek *op basis van* en de ontsluiting *van* de statistieken dringen zich op. Door onderzoek en ontsluiting van mekaar los te koppelen wordt de ontsluiting van historische statistieken onttrokken aan de ad hoc digitalisering van cijfermateriaal ten behoeve van één specifiek onderzoek^{iv}. Een meer planmatige aanpak, in combinatie met een selectie van te digitaliseren statistieken die niet wordt aangestuurd door op voorhand vastgelegde onderzoeksvragen, maakt een stelselmatige ontsluiting van relevante cijferreeksen mogelijk. Op die manier kan een breder, overzichtelijker en beter toegankelijk aanbod aan statistieken beschikbaar worden gesteld, wat een belangrijke stimulans kan zijn voor het onderzoek dat op basis van deze bronnen gebeurt. Voor de onderzoekers betekent dit ontegensprekelijk een enorme tijdsinst, omdat zij hun aandacht onmiddellijk kunnen richten op de wetenschappelijke analyse van de aangeboden data en niet eerst zelf materiaal moeten opzoeken in de historische bronnen^v. De ontsluiting van de vroegere statistieken kan bovendien drempelverlagend werken voor wetenschappers die weinig of geen ervaring hebben met historisch onderzoek. Zonder vertrouwd te zijn met (archivalisch) bronnenonderzoek kunnen zij toch gebruik maken van historische gegevens en zo een historische dimensie aan hun onderzoek meegeven. Een goed ontsloten bestand aan oude statistieken kan ook een ruimer publiek aanspreken. Journalisten, studenten en gemeentelijke

administraties zijn maar enkele van de groepen die kwantitatief materiaal op microniveau kunnen aanwenden^{vi}. Ten slotte, zorgt de ontsluiting van deze statistieken ervoor dat de originele boeken en documenten niet meer zo vaak moeten worden geconsulteerd en dus minder te lijden hebben onder gebruik^{vii}.

De ontsluiting van de statistieken moet noodzakelijkerwijze gepaard gaan met de studie van de context waarin de bronnen tot stand zijn gekomen. Om de cijferreeksen te kunnen interpreteren is kennis nodig van (de evolutie van) de territoriale inrichting en het institutionele kader waarin de statistieken tot stand kwamen. Een correct gebruik van de statistische data vereist inzicht in de administratief-geografische waarnemingseenheden, de telcriteria en de nomenclaturen uit de statistieken. Op beide terreinen zijn belangrijke stappen gezet. Er is werk gemaakt van de inventarisatie van de grenzen van de gemeenten en andere gebiedseenheden én van de studie van de manier waarop de statistieken werden geproduceerd^{viii}. Het ontsluiten van overheidsstatistieken impliceert dat de gebruiker van de cijferreeksen gemakkelijk toegang krijgt tot deze metadata, bij voorkeur door ze met de getallen te integreren in één systeem.

Een grootschalige en systematische ontsluiting van historische statistieken is een project op lange termijn. Dergelijke volgehouden inspanning is pas zinvol wanneer ze ook wordt gevaloriseerd, met andere woorden wanneer ze resulteert in (meer en beter) onderzoek op basis van de ontsloten cijferreeksen. Deze studie wil enkele voorstellen doen over de wijze waarop dergelijke ontsluiting in België kan gebeuren.

Inhoudelijk is het daarom nodig voorafgaandelijk aan de eigenlijke ontsluiting te bepalen welke statistieken hiervoor in aanmerking komen. Bij het vastleggen van de prioriteiten terzake moet rekening worden gehouden met het beschikbare aanbod aan statistieken enerzijds en met de informatiebehoeften van de onderzoekers anderzijds.

Vormelijk moet worden gekozen via welk medium de statistieken toegankelijk worden gemaakt. Bij het maken van deze keuze moet niet alleen worden gekeken naar de beschikbare mogelijkheden, maar ook naar de praktische desiderata van de potentiële gebruikers van het ontsloten bronnenmateriaal.

We inventariseren en analyseren daarom achtereenvolgens het beschikbare aanbod aan oudere, historische statistieken waarin

gemeentelijke of kantonale informatie is opgenomen (hoofdstuk 2), de nationale en internationale initiatieven die worden genomen om deze bronnen te ontsluiten (hoofdstuk 3) en de behoeften in het sociaal-wetenschappelijk en historisch onderzoek inzake de ontsluiting van historische statistieken (hoofdstuk 4). Vervolgens worden deze drie elementen samengebracht om te komen tot een aantal prioriteiten en voorstellen op het vlak van de ontsluiting van historische statistieken in België (hoofdstuk 5).

Door de beperkte draagwijdte van de studie dienden enkele beperkingen ingebouwd te worden. De selectie van het aanbod aan oudere statistieken gebeurde volgens drie criteria. Ten eerste werden alleen nationale statistieken bekeken, statistieken die het gehele Belgische grondgebied bestrijken en die centraal worden bewaard. Ten tweede heeft de studie alleen aandacht voor die statistieken die informatie samenbrengen tot op het laagste administratieve niveau, de gemeenten of de kantons. Ten derde werden alleen uitgegeven bronnenreeksen van de periode tussen 1800 en 1960 in acht genomen. De oudste nationale statistieken zijn tevens de meest kwetsbare. Ofwel zijn ze alleen in archivalische vorm raadpleegbaar, vaak in onhandige en fragiele volumes. Ofwel zijn het publicaties die hoogstens in enkele tientallen exemplaren te vinden zijn en die erg hebben te lijden onder de veelvuldige raadpleging. Voor 1800 zijn er geen bronnen die aan de voornoemde criteria voldoen. De statistieken na 1960 werden veelal in digitale vorm opgemaakt. Dit stelt inzake ontsluiting en gebruik nieuwe, heel eigen problemen die in dit bestek niet konden worden behandeld^{ix}. Bij de volkstelling van 1961 gebruikte het Nationaal Instituut voor de Statistiek voor het eerst computers en in de volgende decennia werd steeds meer gebruik gemaakt van de computer bij het verzamelen van informatie en het samenstellen van overheidsstatistieken. De computer vergemakkelijkte het werk van de overheidsstatistici aanzienlijk. Het werd mogelijk op een geïnformatiseerde wijze grote databestanden bij te houden, aan te vullen en te bewerken. Het aantal statistieken groeide tijdens de laatste decennia dan ook exponentieel aan. Het aanbod aan informatie nam toe, maar veel materiaal dreigt alweer verloren te gaan. Het bewaren, ontsluiten en gebruiken van statistische gegevens die zijn opgeslagen op ponskaarten, gecodeerde computeruitdraaien, (oude) computerbanden en diskettes stelt aanzienlijke problemen^x. Deze zijn echter van een heel andere

orde dan die uit het pre-computertijdperk, vandaar dat zij in deze studie niet aan bod komen.

De beperkingen die in het onderzoek werden ingebouwd brengen bijgevolg met zich mee dat archivalische bronnen niet in overweging werden genomen^{xi}, dat er amper aandacht werd besteed aan eenmalige statistieken, dat er geen rekening werd gehouden met statistieken die louter geaggregeerde data op bovengemeentelijk (-kantonaal) niveau bevatten of met bronnen waarin enkel data op het niveau van het individu zijn te vinden en dat de jaren na 1960 buiten beschouwing werden gelaten.

Deze beperkingen zijn instrumenteel van aard en impliceren geenszins een suggestie voor inhoudelijke afbakeningen. Het spreekt voor zich dat het op termijn wenselijk is alle bestaande statistieken te ontsluiten: uitgegeven en archivalische statistieken; historische statistieken uit de negentiende en de twintigste eeuw en cijfermateriaal van oudere datum (en wellicht moet er zelfs gedacht worden aan het samenbrengen van deze historische met hedendaagse data in eenzelfde systeem); eenmalig georganiseerde overheidsstatistieken en doorlopende statistische reeksen; statistieken met informatie op het laagste administratieve niveau en geaggregeerde cijfers (eventueel zelfs individuele data, bijvoorbeeld uit de registers van de burgerlijke stand).

De opzet moet zijn dat het ontsluitingssysteem de informatie uit de geselecteerde bronnenreeksen kan koppelen aan informatie die geput is uit statistieken en bronnen die niet voldoen aan de eerder gestelde criteria en bovendien ook aan data op een meer geaggregeerd (provinciaal, gewestelijk, nationaal) niveau en aan data op het niveau van de wijken en buurten (latere statistische sectoren). We zijn ervan overtuigd dat deze beperkingen niets afdoen aan de prioriteiten en voorstellen die op het einde van het rapport worden geformuleerd. Vertrekkende van gedrukte statistische reeksen uit de periode 1800-1960 is het ongetwijfeld mogelijk een solide, performant, gebruiksvriendelijk en toegankelijk ontsluitingssysteem op te bouwen dat toelaat om er naderhand andere historische en hedendaagse statistieken in op te nemen. 1960 is dus geen breuklijn. Integendeel, het is voor een toekomstig informatiesysteem op basis van statistische bronnen een sine qua non dat hedendaagse inlichtingen kunnen gekoppeld aan oudere, historische informatie.

2. HET AANBOD AAN HISTORISCHE STATISTIEKEN IN BELGIË

2.1. INLEIDING

In de loop van de negentiende en de twintigste eeuw werden tientallen statistieken samengesteld. Over de mate waarin deze informatiebronnen zijn bewaard (en waar?) is weinig geweten. Er bestaat wel een repertorium van overheidsstatistieken die in druk zijn uitgegeven^{xii}, maar geen centrale catalogus waarin de huidige bewaarplaats van deze documenten is aangegeven. Wie zicht wil krijgen op de bewaarplaats van de gepubliceerde statistieken is aangewezen op de catalogi van de diverse wetenschappelijke bibliotheken van het land^{xiii}.

Problematischer is het gesteld met de kennis over de statistieken die nooit in druk zijn uitgegeven. Welke statistieken ooit werden gemaakt, maar niet zijn bewaard, valt vermoedelijk niet meer te reconstrueren. Zelfs over de in de archieven bewaarde statistieken is weinig geweten. Soms staan statistieken vermeld in archiefinventarissen, maar er kan worden vermoed dat nog veel meer materiaal in niet of gebrekkig ontsloten archieven ligt^{xiv}.

Gelijkaardige problemen stellen zich wanneer het gaat over de precieze inhoud van de statistieken. Dat veel statistieken niet of nauwelijks zijn bestudeerd, zorgt ervoor dat vaak niet is geweten welke thema's of geografische omschrijvingen erin aan bod komen.

Binnen het kader van de huidige onderzoeksopdracht was het niet mogelijk een exhaustieve zoektocht te ondernemen naar uitgegeven en onuitgegeven statistieken waarin cijfergegevens op microniveau zijn opgenomen (gemeenten, kantons) (en hun bewaarplaatsen). Evenmin was het mogelijk alle bronnenreeksen systematisch te exciperen.

Het rijke *aanbod* aan historische statistieken wordt getoond aan de hand van een (limitatieve) lijst met historische statistieken waarin gegevens op microniveau zijn opgenomen. Om de al even rijke *inhoud* van deze statistieken te illustreren, worden vervolgens de *Mouvements (de la population et) de l'état civil*, de tienjaarlijkse volks-, landbouw-, industrie- en handelstellingen, de (tweede reeks) *Documents statistiques*, de *Exposés de la situation du Royaume* en het *Annuaire Statistique/Statistisch Jaarboek* geëxcerpeerd.

Het spreekt voor zich dat een meer doorgedreven prospectie zich opdringt vooraleer met de beredeneerde ontsluiting van statistieken kan worden begonnen.

2.2. HET RIJKE AANBOD AAN HISTORISCHE STATISTIEKEN

Algemeen kunnen de Belgische historische statistieken uit de negentiende en de twintigste eeuw in dertien grote categorieën worden ingedeeld^{xv}.

Thematische indeling van de historische statistieken

1. bevolking (bijvoorbeeld de algemene volkstellingen vanaf 1846)
2. landbouw (bijvoorbeeld de algemene landbouwstellingen vanaf 1846)
3. nijverheid (bijvoorbeeld de algemene industrietellingen vanaf 1846)
4. (buitenlandse) handel (bijvoorbeeld de algemene handelstellingen vanaf 1910 en de jaarlijkse statistieken van de buitenlandse handel vanaf 1831)
5. vervoer en transport (bijvoorbeeld de statistieken der binnenscheepvaart vanaf 1951)
6. onderwijs (bijvoorbeeld de *Rapports triennal de l'Instruction primaire en Belgique*^{xvi})
7. huisvesting (bijvoorbeeld de woningtellingen in de algemene volkstellingen)
8. bodemgebruik (bijvoorbeeld de *Statistique territoriale*^{xvii})
9. sociale kwesties (prijzen, lonen, consumptie, arbeidsduur, werkloosheid etc.) (bijvoorbeeld de statistieken van de arbeidsongevallen vanaf 1901)
10. financiële kwesties (gemeente- en provinciefinanciën, nationale rekeningen etc.) (bijvoorbeeld de nationale rekeningen vanaf 1948)
11. belastingen en fiscaliteit (bijvoorbeeld de *Statistique comparative des octrois communaux de Belgique*^{xviii})
12. gerecht en justitie (bijvoorbeeld de *Compte de l'administration de la justice civile en Belgique* vanaf 1832^{xix})
13. verkiezingen en politiek (bijvoorbeeld de uitslagen van de parlementsverkiezingen per verkiezingsjaar vanaf 1920)

Deze indeling is uiteraard artificieel en arbitrair, omdat er statistieken zijn die informatie bevatten over meerdere thema's. Zo zijn in de volkstellingen niet alleen bevolkingscijfers te vinden, maar bijvoorbeeld ook sociale gegevens (bijvoorbeeld over armoede, 1846, en werkloosheid, 1910), economische gegevens (de bij de volkstellingen inbegrepen beroepentellingen) of informatie over de huisvesting (de bij de volkstellingen inbegrepen woningtellingen). Niettemin toont de thematische indeling van de statistieken op een treffende wijze aan dat over zo goed als alle aspecten van de Belgische staat en samenleving informatie werd verzameld.

Niet in alle gevallen gaat het echter om gegevens op het niveau van gemeenten of kantons. Daardoor is niet over alle facetten van de maatschappij even veel informatie tot op microniveau beschikbaar. Zo is het is bijvoorbeeld moeilijk gemeentelijke informatie over het onderwijs te vinden. Daarenboven worden in de publicaties niet altijd alle gemeenten opgenomen. Soms worden (kleinere) gemeenten weggelaten of samengevoegd (bijvoorbeeld alle plattelandsgemeenten worden samen vermeld)^{xx}.

Historische statistieken met informatie op microniveau 1800-1960^{xxi}

Reeksen

Population. Recensement général (15 octobre 1846), Brussel, 1849^{xxii}
Population. Recensement général (31 décembre 1856), Brussel, 1861
Population. Recensement général (31 décembre 1866), Brussel, 1870
Population. Recensement général (31 décembre 1880), Brussel, 1884
Population. Recensement général (31 décembre 1890), Brussel, 1893
Population. Recensement général (31 décembre 1900), Brussel, 1903
Population. Recensement général (31 décembre 1910), Brussel, 1912-1916
Population. Recensement général (31 décembre 1920), Brussel, 1925-1926
Population. Recensement général (31 décembre 1930), Brussel, 1936-1938
Algemene volks-, nijverheids- en handelstelling (31 december 1947), Brussel, 1949-1954
Mouvement (de la population) et de l'état civil, Brussel, 1842 e.v.
Bevolkingsstatistieken (Loop van de bevolking der gemeenten), Brussel, 1954 e.v.
Agriculture. Recensement général (15 octobre 1846), Brussel, 1850
Agriculture. Recensement général (31 décembre 1866), Brussel, 1871
Agriculture. Recensement général de 1880, Brussel, 1885
Agriculture. Recensement général de 1895, Brussel, 1893-1900
Agriculture. Recensement général de 1910, Brussel, 1913-1920
Algemene landbouwtelling van 1950, Brussel, 1953-1954
Land- en tuinbouwtelling op 15 mei..., Brussel, 1941 e.v.
Industrie. Recensement général (15 octobre 1846), Brussel, 1851
Industrie. Recensement de 1880, Brussel, 1887
Recensement général des industries et des métiers (31 octobre 1896), 1900-1902
Recensement de l'industrie et du commerce (31 décembre 1910), Brussel, 1913-1921
Statistiek van de Rijnvaart, Brussel, 1949 e.v. (gemeentelijk per haven)
Statistiek over de internationale trafiek in de havens van de BLEU, Brussel, 1952 e.v. (gemeentelijk per haven)
Verkeersongevallen op de openbare weg met doden of gewonden, Brussel, 1927 e.v.
Compte de l'administration de la justice civile en Belgique, présenté au roi par le ministre de la Justice. Années judiciaires (1832-1843), Brussel, 1837 e.v.
Compte de l'administration de la justice criminelle en Belgique, présenté au roi par le ministre de la Justice. Années judiciaires (1831-1843), Brussel, 1835 e.v.
Statistique judiciaire de la Belgique, Brussel, 1898 e.v.

Eenmalige statistieken

Statistique territoriale du royaume de Belgique, basée sur les résultats des opérations cadastrales exécutées jusqu'à la fin de 1834, Brussel, 1839-1853

Situation financière des communes en 1865 et en 1875, Brussel, 1883

Statistique comparative des octrois communaux de Belgique pendant les années 1828, 1829, 1835 et 1836, Brussel, 1839

Naast deze thematische statistieken verschenen vanaf de jaren 1830 'verzamelstatistieken', met daarin statistische gegevens aangeleverd door diverse ministeries. Ook hierin is – zij het in mindere mate – informatie op gemeentelijk of kantonnaal niveau opgenomen.

Documen[t]s statistiques, recueillis et publiés par le ministre de l'Intérieur du royaume de Belgique [3e-6e publication officielle], Brussel, 1836-1841

Documents statistiques, publiés par le département de l'Intérieur, avec le concours de la Commission centrale de statistique, Brussel, 1857-1869, I-XIII

Exposé de la situation du royaume, Brussel, 1852 (decennium 1840-1850), 1865 (decennium 1851-1860), 1885 (decennium 1861-1875), 1912 (decennium 1876-1900)

Annuaire Statistique, Brussel, 1870 e.v.

2.3. DE RIJKE INHOUD VAN DE HISTORISCHE STATISTIEKEN^{xxiii}

2.3.1. De Mouvements (de la population et) de l'état civil^{xxiv}

Population. Relevé décennal (1831-1840). Mouvement de l'état civil de 1840, Brussel, 1842

Mouvement de l'état civil pendant (1841-1850), Brussel, 1843-1851

Statistique du mouvement de l'état civil et de la population du royaume (1890-1920), Brussel, 1895-1920

De 'mouvements' vormden samen met de volkstellingen het sluitstuk van de Belgische bevolkingsstatistiek. Daar waar de tienjaarlijkse volkstellingen waren opgevat als momentopnamen of dwarsdoorsneden van de bevolking op één bepaalde dag, moesten de 'mouvements' jaar na jaar de evolutie van de bevolking laten zien. Op basis van informatie uit de akten van de burgerlijke stand en de bevolkingsregisters toonden zij – letterlijk – de bevolking 'en mouvement'.

Vanaf 1831 berekende de centrale overheid op basis van de door de gemeenten meegedeelde geboorte- en sterftecijfers de jaarlijkse aangroei (of afname) van de Belgische bevolking. Door het resultaat bij de uitkomsten van de volkstelling van 1830 te tellen, hoopte de overheid het totale

bevolkingscijfer op de voet te kunnen volgen. Dit lukte niet, vooral niet omdat de overheid vanaf 1841 ook veranderingen van woonst in de ‘mouvements’ verrekende. De bevolkingsregistratie stond echter nog niet voldoende op punt om mensen die verhuisden op te volgen. Ondanks de verplichte invoering van de bevolkingsregisters in 1846 en de wettelijke verplichting om adreswijzigingen bij de gemeente te melden duurde het nog enige decennia vooraleer er een min of meer sluitende bevolkingsregistratie tot stand kwam. Problemen op het niveau van de bevolkingsregisters leidden ertoe dat de Belgische bevolking kunstmatig toenam. Onder meer doordat mensen zich na een verhuis wel lieten inschrijven in hun nieuwe gemeente, maar niet werden geschrappt uit hun oude gemeente liet het berekende bevolkingscijfer in de ‘mouvements’ jaar na jaar een overschatting zien. Om het verschil tussen het berekende en het reële bevolkingscijfer weg te werken (en de bevolkingsregisters te ‘ijken’) waren statische bevolkingsopnames nodig: de tienjaarlijkse volkstellingen.

Tot in 1851 werd het *Mouvement de l'état civil* jaarlijks uitgegeven. In de publicatie waren gemeentelijke, arrondissementele, provinciale en nationale cijfers te vinden. De ‘mouvements’ hernamen de elementen uit de burgerlijke stand (wettige en onwettige geboorten, doodgeborenen en tweelingen, sterfgevallen, huwelijken) en binnenlandse migraties.

Na het verschijnen van de bevolkingsbeweging van 1850 werd de publicatie stopgezet. Lokaal ging het werk aan de ‘mouvements’ gewoon door. Op nationaal niveau schreven ambtenaren de gemeentelijke ‘mouvements’ over in registers, maar – met uitzondering van de periode tussen 1890 en 1920 – verschenen de gemeentelijke cijfers niet in druk^{xxv}.

	Uitgegeven/onuitgegeven	Kleinste geografische eenheid
1831-1839	Publicatie	Gemeenten
1840	Publicatie	Steden
1841-1850	Publicatie	Gemeenten
1851-1889	Manuscript	Gemeenten
1890-1920	Manuscript	Gemeenten
	Publicatie (1890, 1900)	Gemeenten
	Publicatie (1901-1910)	Geaggregeerde cijfers
	Publicatie (1911-1920)	Grote gemeenten
1920-1976	Manuscript	Gemeenten
1977 e.v.	Computerlistings	Gemeenten

Bij een vergelijking van de publicaties en de manuscripten uit de periode 1890-1920 blijkt de meerwaarde van de archivalische bron. De

onuitgegeven boeken bevatten steeds informatie tot op het gemeentelijke niveau. In de uitgegeven boeken is dit enkel voor de publicaties over 1890 en 1900 het geval. In de publicatie over de periode 1901-1910 werden geaggregeerde cijfers opgenomen; in die over de periode 1911-1920 werden enkel de grote gemeenten afzonderlijk vermeld.

Met uitzondering van deze enkele schrale publicaties, zijn de ‘mouvements’ rijke, maar wat hun structuur betreft eerder complexe bronnen^{xxvi}. Aanvankelijk bestonden ze uit een basistabel Burgerlijke Stand (état civil). Hierin was informatie opgenomen over het aantal geboorten, het aantal doodgeborenen, het aantal tweelingen, het aantal overlijdens, het aantal huwelijken en echtscheidingen, de veranderingen van woonplaats, het aantal miliciens en ten slotte – waar het de overheid allemaal om te doen was – de bevolking op 31 december. Aan deze basistabel werden een aantal ‘samenvattingen’ (résumés généraux) toegevoegd, waarin de variabelen uit de burgerlijke stand per maand werden geanalyseerd en waarin naar verbanden werd gezocht tussen de diverse demografische variabelen (deze laatste zijn niet in de inventarisatie opgenomen). In 1851 werden de ‘mouvements’ uitgebreid met een tabel van de doodsoorzaken, dit naar aanleiding van de invoering van een gelijknamig register op gemeentelijk niveau.

Vanaf 1867 werd aan de basistabel Burgerlijke Stand een basistabel Bevolking (population) toegevoegd. Terwijl de eerste tabel de feitelijke gebeurtenissen in een gemeente registreerde (bijvoorbeeld het reële aantal geboorten, ongeacht of de bevolking nadien in het bevolkingsregister van de gemeente van geboorte werd ingeschreven), ging de tweede tabel uit van de wettelijke bevolking van de gemeente. De bevolkingstabel geeft een overzicht van het aantal geboorten, overlijdens en inwijkingen in de gemeente. Bij de geboorten en sterfgevallen werd genoteerd hoeveel geboorten/sterfgevallen werden aangegeven in de gemeente (1), hoeveel daarvan betrekking hadden op personen die niet in het lokale bevolkingsregister waren ingeschreven (2) en hoeveel personen met een wettelijk verblijf in de gemeente elders waren geboren of gestorven (3). Zo kon het aantal geboorten/overlijdens van personen die behoorden tot de wettelijke bevolking van de gemeente worden berekend (1-2+3).

In 1886 werden de basistabellen Burgerlijke Stand en Bevolking uitgebreid met een tabel over migratie (het aantal inwijkingen in en uitwijkingen uit de gemeente). De tabel met de doodsoorzaken werd

aangevuld met een tabel waarin de sterfgevallen per leeftijd werden ingedeeld, een statistiek met de gewelddadige overlijdens (moorden, zelfmoorden, ongevallen en 'twijfelgevallen') en één met de zelfmoorden.

Deze tabellen bleven tot in 1959 zo goed als ongewijzigd.

Tabel	Inhoud	1841-1850	1851-1866	1867-1885	1886-1959
Burgerlijke Stand	Geboorten (zonder doodgeborenen) (wettig/onwettig, per geslacht)	X	X	X	X
	Doodgeborenen (wettig/onwettig, per geslacht) - vanaf 1886 met inbegrip van de levenloos aangeboden kinderen	X	X	X	X
	Kinderen overleden binnen de drie dagen na geboorte (wettig/onwettig, per geslacht)				X
	Erkenning van natuurlijke kinderen (in/na geboorteakte, per geslacht)				X
	Wettiging van natuurlijke kinderen (voor/bij huwelijk, per geslacht)				X
	Tweelingen (wettig/onwettig, per geslacht)	X	X	X	
	Overlijdens (zonder doodgeborenen) (per geslacht) vanaf 1844 ook per leeftijd	X	X	X	X
	Huwelijken - vanaf 1866 volgens burgerlijke staat van de partners - vanaf 1886 volgens huwelijksleeftijd van de partners	X	X	X	X
	Echtscheidingen - vanaf 1866 met vermelding van aantal kinderen van echtgescheidenen - vanaf 1886 volgens leeftijd van de echtgescheidenen	X	X	X	X
	Veranderingen van woonplaats (aangekomen/vertrokken personen) - vanaf 1866 rekening houdende met plaats van herkomst/bestemming	X	X	X	
	Vershil (tussen geboorten en overlijdens, bij verandering van woonplaats, totaal)	X	X		
	Miliciens	X	X	X	
	Bevolking op 31 december	X	X	X	
Bevolking per geslacht	Vanaf 1845, bevolking per geslacht	X	X		

Ré-sumés	Geboorten per maand (wettig/onwettig)	X	X	X	
	Vanaf 1848, erkenning en wettiging van natuurlijke kinderen volgens leeftijd	X	X	X	
	Overlijdens per maand	X	X	X	
	Overlijdens volgens leeftijd en maand - vanaf 1844 ook volgens leeftijd en burgerlijke staat - in 1849 en 1866 cholera apart vermeld	X	X	X	
	Doodgeborenen per maand	X	X	X	
	Vanaf 1849, kinderen overleden voor, tijdens en na de bevalling (voor hun aangifte bij de burgerlijke stand)	X	X		
	Tweelingen per maand	X	X	X	
	Huwelijken per maand	X	X	X	
	Huwelijken volgens leeftijd en burgerlijke stand	X	X	X	
	Huwelijken, geboorten, overlijdens, doodgeborenen en kinderen overleden binnen de drie dagen per maand				X
	Leeftijd bij overlijden (zonder doodgeborenen en kinderen overleden binnen de drie dagen)				X
	Gewelddadige overlijdens (per geslacht en doodsoorzaak)				X
	Zelfmoorden (per leeftijd, geslacht, burgerlijke staat en beroep)				X
Doodsoorzaken	Overlijdens volgens ziekte (per geslacht) - vanaf 1886 volgens leeftijd		X	X	X
Bevolking	Geboorten (zonder doodgeborenen) met berekening van geboorten van personen behorende tot wettelijke bevolking (per geslacht)			X	X
	Overlijdens (met doodgeborenen) met berekening van overlijdens van personen behorende tot wettelijke bevolking (per geslacht)			X	X
	Aangekomen personen rekening houdend met herkomst, inclusief inschrijvingen van ambstwege (per geslacht)			X	X
Migratie	Migratie volgens land van herkomst en beroep, opgave van mensen geboren in/buiten België (per geslacht)				X

2.3.2. De algemene tellingen van bevolking, industrie, landbouw en handel^{xxvii}

In 1846 organiseerde het ministerie van Binnenlandse Zaken (en in het bijzonder het Bureau de Statistique générale en de Commission centrale de Statistique) voor het eerst een algemene volkstelling. Het gebruikte hiervoor de werkwijze die was uitgedacht voor de ‘Hollandse’ telling van 1829. In tegenstelling tot bij de Franse tellingen uit het begin van de negentiende eeuw verstrekke de bevolking zelf informatie aan de overheid. Hiervoor werden huishoudelijke telformulieren gebruikt^{xxviii}. De inlichtingen werden evenwel niet op individueel of huishoudelijk niveau, maar per gemeente verwerkt.

In de volkstelling van 1846 was een woningen- en een beroepentellingen opgenomen en er werd een industrie- en een landbouwtelling aan gekoppeld. Omdat de informatie in de tellingen na tien jaar verouderd was, werd in 1856 een nieuwe volkstelling ingericht. Tegelijk vond een nieuwe (zij het beperkte) landbouwtelling plaats. Van een industrietelling was pas in 1866 opnieuw sprake.

In 1856 werd tevens wettelijk vastgelegd dat de bevolking om de tien jaar moest worden geteld. Naderhand werd deze verplichting uitgebreid tot de economische tellingen. Dit zorgde ervoor dat er een ononderbroken serie demografische en economische statistieken tot stand kwam^{xxix}. Doordat de Belgische overheid er van in 1846 expliciet voor opteerde de tellingen uit te geven, is deze reeks bovendien relatief goed en op verschillende plaatsen bewaard.

De volkstellingen^{xxx}

Population. Recensement général (15 octobre 1846), Brussel, 1849
 Population. Recensement général (31 décembre 1856), Brussel, 1861
 Population. Recensement général (31 décembre 1866), Brussel, 1870
 Population. Recensement général (31 décembre 1880), Brussel, 1884
 Population. Recensement général (31 décembre 1890), Brussel, 1893
 Population. Recensement général (31 décembre 1900), Brussel, 1903
 Population. Recensement général (31 décembre 1910), Brussel, 1912-1916
 Population. Recensement général (31 décembre 1920), Brussel, 1925-1926
 Population. Recensement général (31 décembre 1930), Brussel, 1936-1938
 Algemene volks-, nijverheids- en handelstelling (31 december 1947), Brussel, 1949-1954

	1846	1856	1866	1880	1890	1900	1910	1920	1930	1947
Grondgebied gemeente				X	X	X	X	X	X	X
Oppervlakte				X	X	X	X	X	X	X
Belastbare/onbelastbare oppervlakte					X	X	X	X	X	X
Belastbaar inkomen van bebouwde en onbebouwde goederen - in 1890 ook kadastraal inkomen van huizen - in 1947 opsplitsing in woningen, nijverheids- en andere gebouwen					X	X	X	X	X	X
Eigenaars en percelen										X
Bevolking	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Feitelijke bevolking	X	X	X	X	X	X	X			
Inwoners per geslacht (niet in 1890) en totaal	X	X	X	X	X	X	X			
Samenstelling, op basis van de aard van het verblijf in de gemeente (per geslacht)	X									
Samenstelling, rekening houdend met gewoonlijke verblijfplaats (per geslacht)		X	X	X	X	X	X			
Wettelijke bevolking	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Inwoners per geslacht en totaal - in 1947 ook volgens leeftijd			X	X	X	X	X	X	X	X
Samenstelling, rekening houdend met de tijdelijke afwezigheid (per geslacht)			X	X	X	X	X			
Tijdelijke afwezigen (per geslacht)	X	X								
Gezinnen/huishoudens	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Aantal	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Aantal gezinshoofden								X	X	X
Burgerlijke staat	X	X	X	X	X	X	X	X		X
Ongehuwden, gehuwden, weduwnaars en weduwen (per geslacht) - vanaf 1880 ook gescheiden personen	X	X	X	X	X	X	X	X		
Burgerlijke staat per leeftijd(sgroep) (per geslacht)	X		X	X	X	X	X			
Bevolking per leeftijdsgroep (per geslacht)							X			X
Huwelijken volgens het aantal levende kinderen en de huwelijksduur							X			
Herkomst/geboorteplaats	X	X	X	X	X	X	X			
Geboorteplaats in de gemeente, in een andere gemeente, in het buitenland (per geslacht, uitz. 1856)	X	X	X	X	X	X	X	X		
Bevolking volgens nationaliteit (Belgisch/vreemd) (per geslacht)					X	X	X	X		
Bevolking met vreemde nationaliteit, naar land van herkomst (per geslacht)						X	X			

Taal	X		X	X	X	X	X	X	X	X
Omgangstaal (Frans/Waals, Nederlands/Vlaams, Duits, Engels, andere) (per geslacht)	X									
Gekende landstalen (Frans/Waals, Nederlands/Vlaams, Duits, combinaties tussen deze drie, geen van de drie) (per geslacht) - in 1866 doofstommen apart - in 1880 kinderen onder de twee jaar apart (kunnen niet spreken) - in 1900 personen boven de 15 jaar apart - vanaf 1930 geen onderscheid naar geslacht			X	X	X	X	X	X	X	X
Onderwijs	X		X	X	X	X	X	X		
Volgen onderwijs, volgens onderwijsniveau (per geslacht)	X									
Kunnen wel/niet lezen en schrijven (per geslacht) - in 1920 mensen ouder dan 21 jaar apart - in 1880-1910 volgens leeftijdsgroep			X	X	X	X	X	X		
Beroepsactiviteit			X							
Actieve en passieve bevolking (per geslacht)			X							
Armenzorg	X									
Gesteunde gezinnen, mannen en vrouwen	X									
Godsdienst	X									
Bevolking volgens godsdienst (katholiek, protestants, anglicaans, andere, geen) (per geslacht) - in latere jaren tellingen van religieuzen (per orde/per gemeente)										
Woningen/gebouwen	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Aantal woningen/gebouwen	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Gebouwen met brandverzekering (+ verzekerd kapitaal)	X									
Gebouwen niet bestemd voor bewoning - in 1900-1910 vermelding indien toch bewoond					X	X	X			
Woningen/gebouwen volgens bestemming en staat van het gebouw										X
Woningen volgens grootte (aantal verdiepingen en woonvertrekken)	X									
Woningen volgens aantal woonvertrekken - vanaf 1910 ook volgens aantal bewoners	X						X			X
Wooncomfort - in 1846: tuinen - in 1947: aansluiting op nutsvoorzieningen, sanitair binnenshuis etc.	X									X

De landbouwtellingen^{xxx}

Agriculture. Recensement général (15 octobre 1846), Brussel, 1850
 Agriculture. Recensement général (31 décembre 1866), Brussel, 1871
 Agriculture. Recensement général de 1880, Brussel, 1885
 Agriculture. Recensement général de 1895, Brussel, 1893-1900
 Agriculture. Recensement général de 1910, Brussel, 1913-1920
 Algemene landbouwtelling van 1950, Brussel, 1953-1954

	1846	1866	1880	1895	1910	1950
Actieve bevolking	X			X		
Agrarische arbeid/landbouwbevolking	X			X		
Lonen	X			X		
Bedrijven	X	X		X	X	X
Oppervlakte/grootte	X	X		X		X
Eigendomsstructuur (pacht/eigendom)	X	X		X	X	
Grondprijzen	X	X		X		
Veeteelt (per soort dier)	X	X		X	X	X
Veestapel (per soort dier)	X	X		X	X	X
Geboorten en sterften (per soort dier)				X	X	
Akkerbouw (per soort gewas)	X	X	X	X	X	X
Teelten (oppervlakte)	X	X	X	X	X	X
Opbrengsten	X					
Zaai/plantgoed	X					
Bosbouw			X	X	X	
Investerings/technieken om rendement te verhogen	X			X	X	
Landbouwmachines (per soort machine of voertuig)				X	X	
Bemesting (per soort meststof)				X	X	
Commerciële veevoeders (per soort)				X	X	
Vruchtwisseling	X					
Grondverbetering (vnl. ontginnen en in gebruik nemen van gronden) (per soort)					X	

De industrie- en handelstellingen

Industrie. Recensement général (15 octobre 1846), Brussel, 1851
Industrie. Recensement de 1880, Brussel, 1887
Recensement général des industries et des métiers (31 octobre 1896), 1900-1902
Recensement de l'industrie et du commerce (31 décembre 1910), Brussel, 1913-1921
Algemene volks-, nijverheids- en handelstelling (31 december 1947), Brussel, 1949-1954

Sectoren:

- 1846: industrie (zonder huisnijverheid, handel en transportsector)
- 1880: industrie (niet alle sectoren)
- 1896: industrie (inclusief huisnijverheid) en transportsector
- 1910: industrie (inclusief huisnijverheid), transport, handel en diensten
- Tenzij anders vermeld (“volgens woonplaats”) is de informatie in de publicaties geordend per gemeente waar het bedrijf gevestigd is.

Informatie op microniveau:

- 1846: Alleen voor de steden en van een aantal plattelandsgemeenten zijn alle gegevens integraal opgenomen in de publicatie. Voor het overige worden de cijfers van een aantal plattelandsgemeenten gegroepeerd.
- 1896: Voor de gegevens aangeduid met **X** geeft de publicatie de informatie voor alle gemeenten. De overige inlichtingen worden alleen afzonderlijk meegedeeld voor gemeenten met meer dan vijfhonderd arbeidersgezinnen en per arrondissement gegroepeerd voor de overige gemeenten.
- 1910: Voor de gegevens aangeduid met **X** geeft de publicatie de informatie voor alle gemeenten. De overige inlichtingen worden alleen afzonderlijk meegedeeld voor belangrijkste gemeenten en per arrondissement gegroepeerd voor de overige gemeenten.

Uit de onderstaande tabel blijkt meteen dat er (veel) waardevolle informatie verloren gaat wanneer bij een ontsluiting van de industrie- en handelstellingen enkel rekening wordt gehouden met de variabelen waarvoor voor *alle* gemeenten informatie is gepubliceerd. Bijkomend dringt zich onmiddellijk de vraag op of de gegevens voor de niet-gepubliceerde gemeenten kan en moet worden gerecupereerd in archivalische bronnen.^{xxxii}

Industrie

	1846	1880	1896	1910
Actieve bevolking (per sector)	X	X	X	X
Totale personeelsbestand - in 1896 en 1910 per geslacht		X	X	X/X
Gemiddeld aantal werknemers		X		
Bedrijfsleiders	X	X	X	X/X
Ondernemers, fabrikanten etc. - in 1896 per geslacht	X	X	X	
Bedrijfshoofden (per geslacht)				X
Bedrijfshoofden volgens woonplaats (per geslacht)				X
Directeurs (per geslacht)			X ^{xxxiii}	
Bedienden		X		X/X
Bedienden - in 1910 per geslacht		X		X
Bedienden (incl. directeurs etc.) volgens woonplaats (per geslacht)				X
Arbeiders	X	X	X/X	X/X
Arbeiders - in 1896 volgens leeftijd en geslacht - in 1910 volgens geslacht	X ^{xxxiv}	X	X	
Arbeiders per geslacht, leeftijdsklasse en burgerlijke staat			X	
Arbeiders (per geslacht)			X	X
Arbeiders volgens woonplaats (per geslacht)			X	X
Arbeiders ouder dan 55 jaar in de grote/middelgrote/kleine industrie (per geslacht)			X	
Werklozen			X	X/X
Bedienden volgens woonplaats (per geslacht)				X
Arbeiders (per geslacht)			X	
Arbeiders volgens woonplaats (per geslacht)				X
Thuiswerkers (per geslacht)				X
Meewerkende familieleden			X	X/X
Meewerkende familieleden (per geslacht)			X	X
Meewerkende familieleden volgens woonplaats (per geslacht)				X
Leerjongens		X		
Huisnijverheid			X	X
Fabrikanten (per geslacht)				X
Tussenpersonen (per geslacht)				X
Arbeiders en bedienden bij fabrikanten (per geslacht)				X
Arbeiders en bedienden bij tussenpersonen (per geslacht)				X
Arbeiders en bedienden bij thuiswerkers (per geslacht)				X
Meewerkende familieleden bij fabrikanten (per geslacht)				X
Meewerkende familieleden bij tussenpersonen (per geslacht)				X
Meewerkende familieleden bij thuiswerkers (per geslacht)				X
Thuiswerkers per geslacht, leeftijdsklasse en burgerlijke staat			X	X
Thuiswerkers (per geslacht)				X
Thuiswerkers volgens woonplaats (per geslacht)			X	
Bijberoepen (per geslacht)				X

Arbeidersgezinnen			X	
Totale aantal			X	
Samenlevingsvorm			X	
Alleenstaanden			X	
Samenwonend met familieleden			X	
Beroep gezinshoofd			X	
Landbouwer			X	
Buitenshuis werkende arbeider			X	
Samenstelling			X	
Aantal kinderen, met aanduiding van beroep van vader en moeder en opgave van kinderen die zelf arbeider zijn			X	
Lonen (in Belgische frank)	X			
Arbeiders, per loonklasse (kinderen/volwassenen, per geslacht)	X			
Pendelaars (volgens woongemeente)				X
Bedienden/arbeiders in industrie (per geslacht)				X
Gemeente van bestemming				X
Sector				X
Vervoermiddel				X
Bedienden/arbeiders in handel (per geslacht)				X
Gemeente van bestemming				X
Sector				X
Bedrijven (per sector)		X	X	X
Totaal		X ^{xxxxv}	X	X
In 1910 opsplitsing fabrieksnijverheid/huisnijverheid				
Actieve bedrijven			X	X
In 1910 opsplitsing fabrieksnijverheid/huisnijverheid				
Bedrijfsafdelingen			X	
Bedrijven volgens eigendomsstructuur (NV's, coöperatieven etc.)		X		
Bedrijfsinfrastructuur (per sector)	X	X	X	X
Energiebron/aandrijfkracht (met vermelding van PK), per soort (stoommachines etc.)	X	X	X	X
Ovens	X			
Gereedschappen en machines	X			
Productie (per sector)		X		
Aard van het product		X		
Hoeveelheid		X		
Waarde		X		

Handel

	1910 <small>xxxvi</small>	1947
HANDEL ALGEMEEN	X	X
Actieve bevolking (volgens gemeente waar onderneming gevestigd is)	X	X
Totaal personeelsbestand	X	X
Totale personeelsbestand volgens eigendomsstructuur van de zaak	X	
Zaakvoerders	X	
Exclusief in handel (per geslacht)	X	
Ook actief in industrie (per geslacht)	X	
Meewerkende familieleden (per geslacht)	X	
Bedienden (per geslacht)	X	X
Arbeiders (per geslacht)	X	X
Helpers		X
Bijberoepen	X	
Ondernemingen (volgens gemeente waar onderneming gevestigd is)	X	X
Totaal	X	
Bedrijven volgens inzet van familieleden en bezoldigd personeel	X	
Bedrijven volgens eigendomsstructuur	X	
Klein-/groothandel		X
Groothandel (met/zonder bezoldigd personeel)		X
Kleinhandel (met/zonder bezoldigd personeel)		X
Groot- en kleinhandel samen (met/zonder bezoldigd personeel)		X
Infrastructuur		
Energiebron/aandrijfkracht (met vermelding van PK), per soort (stoommachines etc.)	X	
KLEINHANDEL		X
Aantal inwoners voor één handelsinrichting (per gemeente)		X
Aantal ondernemingen per 1000 inwoners (per gemeente)		X
Actieve bevolking (per sector)		X
Bedienden		X
Arbeiders		X
Helpers (in de ondernemingen met/zonder bezoldigd personeel)		X
Ondernemingen (per sector)		X
Ondernemingen met/zonder personeel		X

2.3.3. De ‘verzamelstatistieken’

Nadat Adolphe Quetelet en Edouard Smits met instemming van de overheid in 1832 en 1833 in eigen beheer officiële demografische en gerechtelijke cijfers hadden gepubliceerd, werden vanaf 1836 op basis van de door de diverse ministeries bijeengebrachte statistieken ‘verzamelstatistieken’ aangelegd. Zij hadden als bedoeling de lezers te informeren over alle door de tijdgenoten relevant geachte aspecten van de staat en de samenleving.

In deze eerste reeks *Documents statistiques* bracht de overheid tussen 1836 en 1841 de bestaande statistieken van de ministeries van Binnenlandse Zaken, Financiën, Justitie en Openbare Werken bijeen. Gehoopt werd dat zij een ‘totaalbeeld’ van het land zouden geven, maar in de praktijk waren de gegevens in de *Documents* veeleer fragmentarisch en weinig samenhangend. Bovendien bleken de *Documents* voor niemand – niet voor het beleid en bijvoorbeeld ook niet voor vroege sociale wetenschappers – echt nuttig te zijn. Mede daardoor werd de reeks in 1841 stopgezet.

De idee van een publicatie waarin alle mogelijke statistische informatie over het land werd samengebracht, werd vrij snel hernomen. Vanaf het decennium 1840-1850 bundelden de *Exposés de la situation du royaume* voor het hele land informatie over het grondgebied, de bevolking, de economie en de morele en politieke situatie. Andermaal was het de bedoeling geen enkel aspect van de staat en de samenleving onbesproken te laten, maar ook deze keer liepen de ambities stuk op het feit dat niet over alle facetten van het land statistieken werden bijgehouden. Naarmate meer ministeries meer statistieken samenstelden, dikte het *Exposé* niettemin exponentieel aan. De publicatie werd een log, nauwelijks hanteerbaar werkinstrument dat in de praktijk amper concreet nut had. Toch ging de overheid tot in het begin van de twintigste eeuw door met het samenbrengen van een brede waaier aan statistisch materiaal in een *Exposé de la situation du royaume*.

Intussen had ze omstreeks het midden van de negentiende eeuw het idee opgevat om naast de *Exposés* te beginnen met een beknopte jaarlijkse statistische publicatie. Hierin moesten, per ministerie, statistieken worden gebundeld over maatschappelijke kenmerken die aan een snelle evolutie onderhevig waren (bijvoorbeeld de bevolking). In 1857 werd daarom begonnen met een nieuwe reeks *Documents statistiques*, waarin de

informatie niet meer thematisch, maar per ministerie was geordend. Gegevens over vrijwel 'immobiele' aspecten van de samenleving bleven voorbehouden voor het *Exposé* (in de praktijk was de scheidingslijn tussen beide publicaties vaak uitermate dun).

Ook de *Documents statistiques* gingen ten onder aan het succes van de overheidsstatistiek in de tweede helft van de negentiende eeuw. De omvang van de publicatie groeide aan naarmate er meer statistische informatie beschikbaar kwam. De *Documents statistiques* werden daardoor steeds vollediger, maar tevens almaar minder overzichtelijk.

In 1869 werd de publicatie stopgezet en een jaar later ondernam de overheid een nieuwe poging om een beknopt, compact en overzichtelijk statistisch overzicht van België uit te geven. Het *Annuaire Statistique* werd een statistische 'almanak' van beperkte omvang die de tand zou doorstaan.

Aangezien de tweede reeks *Documents statistiques*, het *Annuaire Statistique* en in mindere mate ook de eerste serie *Documents statistiques* en het *Exposé de la situation du royaume* beknopt wilden zijn, is in geen van deze publicaties een overvloed aan statistische informatie op microniveau te vinden. Dit wil echter niet zeggen dat er totaal geen dergelijke gegevens in opgenomen zijn. In het geval van het *Annuaire Statistique* gaat het bovendien om een reeks die meer dan anderhalve eeuw doorloopt, zodat voor een beperkt aantal variabelen op een eenvoudige en snelle manier voor een lange periode informatie kan worden bijeengebracht.

De Documents statistiques (1ste reeks)

Quetelet A. & Smits E., Recherches sur la reproduction et la mortalité de l'homme aux différen[t]s âges et sur la population de la Belgique (d'après le recensement de 1829) (1er recueil officiel), Brussel, 1832

Bevolking	Gemeente
------------------	----------

Quetelet A. & Smits E., Statistique des tribunaux de la Belgique, pendant les années 1826, 27, 28, 29 et 30. 2e recueil officiel, Brussel, 1833

Correctionele rechtbanken	Instelling
----------------------------------	------------

Documen[t]s statistiques, recueillis et publiés par le ministre de l'Intérieur du royaume de Belgique [3e-6e publication officielle], Brussel, 1836-1841

	dl.3	dl.4	dl.5	dl.6
Ligging		Stad		
Bevolking				
Bev.cijfer	Stad		Stad	Stad
Bev.beweging			Stad	Stad
Armenzorg/weldadigheid				
Bergen van barmhartigheid	Stad			
Armengestichten	Instelling			Instelling
Verlaten kinderen	Instelling		Instelling	
Verkiezingen				
Kiesgerechtigden (gemeenteraad/provincie-raad/parlement)		Kanton		
Gemeenteraads-verkiezingen (kiezers, verkozenen etc.)				
Onderwijs				
Universiteiten	Instelling	Instelling	Instelling	
Veeartsenijscholen		Instelling		
Gerecht				
Verbeteringsgestichten	Instelling			Instelling
Gevangenis	Instelling			Instelling
Politierechtbanken			Instelling	
Vrederechten				
Correctionele Rechtbanken			Instelling	
Werkrechtseraden				
Transport				

Personeel treinstations			Gemeente	
Mijnbouw		Instelling		
Handel/Nijverheid				
Geautoriseerde kermissen en markten		Gemeente	Gemeente	Gemeente
Geautoriseerde fabrieken				Instelling
Opslagplaatsen			Stad	
Havens		Stad	Stad	
Organisaties				
Sociétés Anonymes			Instelling	

De Exposés de la situation du royaume

Exposé de la situation du royaume, Brussel, 1852 (decennium 1840-1850), 1865 (decennium 1851-1860), 1885 (decennium 1861-1875), 1912 (decennium 1876-1900)
--

Behalve enkele gegevens op het niveau van de/enkele gemeente/s of het kanton, bevatten de *Exposés de la situation du royaume* heel wat informatie die niet ‘gemeentelijk’ of ‘kantonnaal’ is gestructureerd. De cijfers zijn geordend per ‘instelling’, bijvoorbeeld per atheneum of gevangenis. Omdat echter alle athenea of gevangenissen van het land aan bod komen, wordt onrechtstreeks toch het hele land op het ‘laagste’ (gemeentelijke of kantonnale) niveau in beeld gebracht.

Dit is een gegeven dat zich in meerdere historische statistieken voordoet (maar dat enkel hier aan de orde wordt gesteld) en waarmee bij een ontsluiting van de bronnen rekening moet worden gehouden. Gebeurt dit niet, dan gaat heel wat waardevolle informatie, die bovendien vrijwel nergens anders (of nergens op gemeentelijk of kantonnaal niveau) te vinden is, verloren. Het gaat in het bijzonder om gegevens over de gezondheids- en armenzorg en het onderwijs.

	1841-1850	1851-1860	1861-1875	1876-1900 ^{xxxvii}
Ligging				Gemeente
Bevolking			Grote gemeente	Grote gemeente
Gezondheidszorg				
Beoefenaars medische beroepen		Stad		
Doofstommen en blinden		Stad (1858)		Instelling
Krankzinnigen		Kanton/instelling		
Instellingen voor blinden en doofstommen		Instelling		
Militaire hospitalen	Instelling	Instelling		
Epidemies	Gemeente			
Armenzorg/Weldadigheid				
Weldadigheidsinstellingen	Stad	Instelling/gemeente		Instelling
Hospitalen	Gemeenten			
Armengestichten	Instelling	Instelling	Instelling	Instelling
Bergen van barmhartigheid	Instelling	Instelling	Instelling	Instelling
Onderwijs				
Lager onderwijs		Instelling		
Middelbaar onderwijs	Instelling	Instelling		
Vakscholen		Instelling/gemeente		
Normaalscholen		Instelling		
Landbouwscholen			Instelling	
Universiteiten	Instelling	Instelling	Instelling	Instelling
Gerecht				
Verbeteringsgestichten		Instelling	Instelling	
Gevangnissen	Instelling	Instelling		
Personeel rechtbanken			Instelling	
Politierichtbanken	Instelling	Kanton		
Kamer van inbeschuldigingstelling				
Vredegerechten	Kanton	Kanton		
Werkrechtersraden	Instelling	Instelling		
Handelsrechtbanken	Instelling	Instelling		Instelling
Hoven van beroep	Instelling	Instelling		
Hof van Cassatie		Instelling		
Faillissementen	Instelling			
Handels- en fabriekskamers	Instelling	Instelling	Instelling	
Notariaat		Kanton		
Gemeentefinanciën				
Opbrengst gemeentelijke octrooien	Gemeente	Gemeente		
Verkiezingen				
Gemeenteraad	Stad	Gemeenten		
Nationaal congres	Stad			
Onderlinge bijstand	Gemeente	Gemeente		Instelling
Spaarkassen		Gemeente/instelling	Gemeente/instelling	Gemeente/instelling
Leger				
Miliciens	Grote stad	Grote stad		
Militairen	Gemeente/instelling	Gemeente/instelling		Gemeente/instelling
Gendarmerie		Gemeente/instelling	Gemeente/instelling	
Burgerwacht	Gemeente	Stad	Gemeente	Gemeente
Religieuze orden	Gemeente			

De Documents statistiques (2de reeks)

Documents statistiques, publiés par le département de l'Intérieur, avec le concours de la Commission centrale de statistique, Brussel, 1857-1869, I-XIII

	dl.2 ^{xxxviii}	dl.3	dl.4	dl.5	dl.6	dl.7	dl.8	dl.9	dl.10	dl.11	dl.12	dl.13
Bevolking	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Bev.cijfer	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Bev.beweging		X							X	X	X	X
Gemeente	X		X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Gemeentefinanciën	X		X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Oppervlakte									X		X	
Eigendomsstructuur									X			
Verkiezingen	X				X		X		X	X	X	X
Kiesgerechtigden (gemeenteraad/provincie- raad/parlement)									X	X	X	X
Gemeenteraads- verkiezingen (kiezers, verkozenen etc.)	X				X		X			X		
Gerecht	X											
Politierechtbanken	X											
Vrederechten	X											
Werkrechtshraden	X											
Notariaat	X											
Mijnbouw									X			X

Het Annuaire Statistique^{xxxix}

Annuaire Statistique, Brussel, 1870 e.v.

	1870	1880	1890	1900	1910	1920	1930	1940	1950	1960
Gemeente	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Oppervlakte	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Bebouwde oppervlakte						X	X	X	X	X
Aantal woningen/huizen		X	X	X	X	X				
Gemeentefinanciën		X	X	X	X	X	X	X		
Bevolking	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Bevolkingsdichtheid	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Aantal huishoudens/gezinnen		X	X	X	X	X		X		
Bevolkingsbeweging		X	X	X	X	X	X	X		
Binnenlandse migraties								X		
Kunstexposities		X								
Burgerwacht		X	X	X	X					
(Gemeentelijke) banken etc.		X	X	X	X	X	X	X	X	
Bergen van Barmhartigheid			X	X	X	X				
Huisvestingsmaatschappijen			X	X	X	X				
Arbeidsbeurzen				X						
Onderwijs		X	X	X	X	X	X	X	X	
Gemiddelde vleesprijs		X	X	X	X	X	X	X		
Industrie- en werkraden				X	X					
Werkrechtcraden						X				
Leger: miliciens									X	

2.4. NIET CENTRAAL BEWAARDE STATISTIEKEN

De verzameling van historisch statistisch materiaal vanaf het niveau van de gemeente is uiteraard niet volledig zonder de informatie die op andere, niet gecentraliseerde plaatsen is te vinden. Zonder volledig te willen zijn kunnen we hier wijzen op de vele data in de archieven van de kadastrale bewaring (gegevens vanaf 1834), in de archieven van de provincies (welke teruggaan tot het einde van de 18de eeuw), van de arrondissementscommissarissen en natuurlijk van de gemeenten (en parochies). Een nauwgezette prospectie zal een lange (maar zelden het gehele land bedekkende) reeks van statistische data opleveren over onroerend bezit, belastingen (vooral negentiende eeuw), armenzorg, landbouw, handel en industrie, vervuiling, arbeid, demografie, geletterdheid, kerkelijkheid – kortom, over het gehele spectrum van de menselijke samenleving. Hieraan moeten we voor de periode voor 1830 de centrale archieven van Parijs en Den Haag, en voor de latere periode gedrukte bronnen als de *Documents Parlementaires/Parlementaire Documenten*, de linnenquêtes van de jaren 1840, de kadastrale atlanten

van P.C. Popp e.a. aan toevoegen^{x1}. Kerkelijke archieven (vooral van bisdommen) en archieven van privé-organisaties (zoals de vakbonden, partijen en de boerenorganisaties) bevatten ook heel wat gegevens op gemeentelijk niveau.

2.5. BESLUIT

Uit de inventarisatie van een aantal historische statistieken blijkt dat er niet alleen een ruim aanbod aan statistieken is, maar tevens dat vrijwel geen enkel aspect van de maatschappij aan de overheidsstatistiek ontsnapte. Tegelijk wordt duidelijk dat niet alle historische statistieken even rijk aan informatie zijn. De ‘verzamelstatistieken’, bijvoorbeeld, laten wel toe snel voor meerdere jaren informatie op te zoeken, maar zijn thematisch niet heel uitgebreid.

Gaandeweg werden eveneens een aantal aspecten aan de orde gesteld waarmee bij de voorbereiding van de ontsluiting rekening moet worden gehouden. Het is niet alleen nodig vooraf te selecteren welke statistieken (in eerste orde) zullen worden ontsloten. Bij het uitdenken van een strategie en een systeem om historische statistieken te ontsluiten moet onder meer worden nagedacht over wat er moet gebeuren met informatie die wel voor het hele land beschikbaar is, maar dan op het niveau van instellingen in plaats van op dat van de gemeenten of kantons. Tevens moet worden bepaald wat er te doen staat met informatie die in de gepubliceerde statistieken niet voor alle gemeenten voorhanden is (zoals bijvoorbeeld in de industrietellingen het geval is). Aanvullende bronnen uit het archief kunnen hier nuttig zijn. Ook de ervaring van de *Mouvements (de la population et de l'état civil)* laat zien dat het archief een grote meerwaarde kan betekenen. Dit moet worden ingecalculeerd bij het uitwerken van een werkwijze om op een systematische manier historische statistieken te ontsluiten.

3. BINNEN- EN BUITENLANDSE INITIATIEVEN OM HISTORISCHE STATISTIEKEN TE ONTSLUITEN

3.1. INLEIDING

Historische statistieken kunnen op diverse manieren worden ontsloten. Op basis van de informatiedrager kan een onderscheid worden gemaakt tussen ontsluiting in gedrukte vorm (boek), op cd-rom en via het Internet.

Gedrukte bronnenuitgaven besparen de onderzoeker het tijdrovende opzoekingswerk in de originele uitgegeven of archivalische statistieken^{xli}. Een belangrijk nadeel is echter dat dergelijke publicaties statische werkinstrumenten zijn. Daarenboven zijn ze vanwege hun ouderdom tevens bijzonder kwetsbaar. De onderzoeker die met de statistieken uit gedrukte bronnenuitgaven wil werken, moet de gegevens minutieus overtypen in een rekenblad alvorens eigen bewerkingen te kunnen uitvoeren of gegevens te kunnen toevoegen. Een bijkomende handicap van gedrukte bronnenuitgaven is dat de mate waarin zij de originele bronnen toegankelijker maken afhangt van de oplage en de verspreidingsgraad van de publicatie.

De toegang tot informatie opgeslagen op een cd-rom wordt eveneens bepaald door de mate waarin de cd-rom in de handel en in bibliotheken verkrijgbaar is. Een cd-rom waarop, bijvoorbeeld, uitsluitend pdf- of imagebestanden zijn opgeslagen, is bovendien niet meer of minder gebruiksvriendelijk dan een gedrukte bronnenuitgave.

Dit verandert wanneer op cd-roms databanken worden opgeslagen, wat doorgaans het geval is^{xlii}. Een databank biedt de gebruiker de mogelijkheid om de opgeslagen data zonder de tussenstap van het overtypen te bewerken. Door variabelen (jaartallen, geografische omschrijvingen, thema's) te selecteren en soms ook te combineren kan de onderzoeker uit de veelheid aan cijfermateriaal in de databank statistische reeksen aangepast aan het eigen onderzoek samenstellen. In principe kan de onderzoeker deze zelf samengestelde statistische reeksen downloaden en vervolgens verder bewerken, al stelt zich hier mogelijk wel een auteursrechterlijk probleem^{xliii}. Wanneer aan de databank bovendien een cartografisch systeem is verbonden, bestaat de mogelijkheid om de gegevens te visualiseren op een geografische kaart^{xliv}.

Hoewel een databank op cd-rom aanzienlijk meer gebruiksgemak en gebruiksmogelijkheden heeft dan een gedrukte bronnenpublicatie of een cd-rom vol ingescande en onbewerkbare statistieken is deze ontsluitingsvorm nog aanzienlijk minder flexibel dan het Internet. Internet is vandaag wellicht het meest toegankelijke medium. Internetaansluitingen zijn zowel bij particulieren als in bibliotheken en onderzoeksinstellingen wijd verspreid. Informatie die langs deze weg wordt aangeboden is bovendien niet plaatsgebonden en kan – letterlijk – ‘worldwide’ worden geconsulteerd (met als belangrijkste rem het al dan niet betalend maken van websites).

Informatie op het Internet kan zijn ingescand en als pdf- of imagebestand opgeslagen. Net als op cd-roms stelt dit problemen wat de ‘bewerkbaarheid’ van het materiaal betreft. Doorgaans worden historische statistieken via het Internet als databank aangeboden. Door gebruik te maken van een courant softwareprogramma (bijvoorbeeld excel) of van een interface waarbij de gebruiker onderzoeksvariabelen kan selecteren of intypen bereiken zij een hoge graad van gebruiksvriendelijkheid^{xlv}. Net als bij databanken bewaard op cd-rom bieden online databanken de mogelijkheid om uit het databestand informatie die voor het eigen onderzoek bruikbaar is te halen en deze vervolgens verder te bewerken en aan te vullen. Niettemin dient de onderzoeker ook hier rekening te houden met mogelijke beperkingen die voortvloeien uit een auteursrechterlijke bescherming van de gegevens in de databank^{xlvi}. Door aan de online databank een cartografisch programma (in de meeste gevallen een Geografisch InformatieSysteem, GIS) te koppelen is het mogelijk om de onderzoeksresultaten op kaart weer te geven.

Deze ruime gebruiksmogelijkheden, in combinatie met de hoge mate van toegankelijkheid van het Internet, maken van databanken die via een website worden aangeboden (momenteel) de meest gebruiksvriendelijke en toekomstgerichte manier om historische statistieken te ontsluiten. In vergelijking met databanken op cd-rom hebben online databanken ontgensprekelijk als voordeel dat de informatie continu kan worden aangevuld en wanneer nodig gecorrigeerd. Niettemin stellen zich vooral voor internettoepassingen die binnen een academische en projectmatig gefinancierde context tot stand komen regelmatig (financiële) problemen aangaande het op lange termijn hosten, onderhouden en aanvullen van de databank.

3.2. ONLINE DATABANKEN MET HISTORISCHE STATISTIEKEN

Het is geenszins de bedoeling een exhaustief overzicht te bieden van online databanken waarin historische statistieken zijn opgenomen. De geboden selectie heeft vooral als bedoeling de lezer de mogelijkheden om historische statistieken online te ontsluiten te tonen. Betalende websites komen daarom niet aan bod^{xlvii}. Websites die enkel onbewerkbare afbeeldingen van historische statistieken weergeven, en dus geen databanken met cijfergegevens zijn, worden niet besproken^{xlviii}. Voorts worden ook online databanken die geen informatie tot op het gemeentelijke niveau bevatten^{xlix} en databanken zonder historische dimensie (in het bijzonder databanken die uitsluitend informatie van na 1960 bevatten) buiten beschouwing gelaten¹.

Dit betekent dat in het kader van het onderzoek over historische statistieken in België enkel websites werden geanalyseerd die voldoen aan volgende voorwaarden:

1. De websites zijn gratis toegankelijk^{li};
2. De databanken bieden de onderzoeker de mogelijkheid om eigen opzoekingen te verrichten (door thematische variabelen, jaartallen en/of geografische eenheden te selecteren);
3. De databanken bevatten informatie tot op het lokale niveau;
4. De databanken hebben een historische dimensie (minstens een gedeelte van de informatie heeft betrekking op de periode 1800-1960).

Op basis van deze criteria werden vijf websites/databanken weerhouden voor verdere analyse^{lii}:

1. Belgisch Historisch GIS (België)
2. Quetelet.net (België)
3. StatLine (Nederland)
4. Volkstellingen, 1795-1971 (Nederland)
5. Great Britain Historical Database en Great Britain Historical GIS Project (Groot-Brittannië)

Interessante voorbeelden van vergelijkbare websites/databanken worden in voetnoot vermeld.

Van elke databank wordt nagegaan welk soort statistieken zijn opgenomen (met andere woorden welke thema's aan bod komen), of er metadata worden aangeboden (bijvoorbeeld bibliografische verwijzingen naar de bronnen of historisch-kritische inlichtingen over de wijze waarop de statistieken tot stand kwamen), op welke wijze(n) in de databank naar informatie kan worden gezocht en hoe de gevonden inlichtingen kunnen worden geëxporteerd. Een doorgedreven technische analyse (bijvoorbeeld van de voor de databank en de website gebruikte software, de manier waarop de data werden ingelezen en de wijze waarop de databank wordt gehost en onderhouden) wordt in dit stadium achterwege gelaten.

Naam Project	Soort databank	Meta-data	Thema's	Periode
Belgisch Historisch GIS	Databank GIS	Ja	Bevolking Landgebruik Landbouw Industrie	1800-1961, 1991, 1998 1834 1846 1846, 1896, 1910
Quetelet.net	Databank	Ja	Gerecht	1830-nu
Stat-line	Databank	Ja	Bevolking Woningen Beroepen Inkomensverdeling en -ontwikkeling	1899 1899 1899 1946-1994 1950-2000
Volkstellingen, 1795-1971	(Excel-bestanden)	Ja	Bevolking Woningen Beroepen	1795-1971 1795-1971 1795-1971
Great Britain Historical Database/ Great Britain Historical GIS Project/ A vision of Britain through Time	Databank GIS	Ja Ja	Bevolking Tewerkstelling Vakbonden Poor law Kleine schuldenaars	1841-1931 1841-1931 1851-1918 1859-1939 1847-1913

3.2.1. Belgische projecten

Belgisch Historisch GIS (<http://www.flwi.ugent.be/hisgis>)

Het Belgisch Historisch GIS (HISGIS) is een interactief Geografisch Informatiesysteem voor (historische) statistieken uit de periode 1800-1963/2003. Het HISGIS is een realisatie van de Vakgroep Nieuwste Geschiedenis van de Universiteit Gent.

Het Belgisch Historisch GIS wordt ondersteund door twee databanken: één met gedigitaliseerde negentiende- en twintigste-eeuwse kaarten en één met statistieken over de bevolking, landbouw en industrie tot

op het gemeentelijke niveau uit de periode 1800-2000^{liii}. Door deze twee databanken met mekaar te verbinden is het mogelijk de statistische gegevens te koppelen aan de veranderende territoriale grenzen (tot op het niveau van de gemeenten). Het HISGIS laat met andere woorden toe statistische informatie uit een bepaalde periode te visualiseren op een kaart die de territoriale indeling in diezelfde periode weergeeft.

Hoewel de statistische databank ook hedendaagse informatie bevat, ligt de nadruk op historische statistieken. Tot nu toe hebben de statistische gegevens betrekking op de Belgische bevolking (1800-1961, 1991, 1998), het landgebruik (1834), de landbouw (1846, 1895) en de industrie (1846, 1880, 1896, 1910). Deze laatste gegevens zijn daarenboven nog maar partieel ingegeven^{liv}. De kleinste administratief-geografische eenheid in het HISGIS is de gemeente. Voorlopig zijn echter niet alle gegevens beschikbaar voor het hele land.

Aan de databanken is een minimum aan metadata gekoppeld. De HISGIS-site bevat geen historisch-kritische informatie over de manier waarop de historische statistieken tot stand kwamen en geen bibliografische verwijzingen naar de originele (gepubliceerde en archivalische) statistieken. Via de link 'metadata' komt de gebruiker in een aantal gevallen terecht bij informatie over de beschikbare informatie per statistiek of bij een vertaling van de originele Franstalige begrippen uit de bronnen. Meestal leidt de link naar de attribuuatdata (gegevens die verwijzen naar de verschillende ruimtelijke entiteiten) die aan de kaarten met de gemeentegrenzen zijn gekoppeld.

In zijn huidige, voor de gebruiker toegankelijke, vorm is het HISGIS een systeem om (historische) statistieken op kaart te visualiseren. De opzoekingen verlopen via CommonGIS, een softwareprogramma waarmee de gebruiker door variabelen te selecteren en te combineren geografische kaarten kan opbouwen^{lv}. Interessant is dat het systeem de onderzoeker de mogelijkheid biedt berekeningen uit te voeren en eigen data te integreren.

De onderliggende databank met historische statistieken is niet rechtstreeks toegankelijk. De resultaten van het opzoekingswerk kunnen niet in de vorm van tabellen worden opgeslagen, geëxporteerd en bewerkt^{lvi}. Dit beperkt de gebruiksmogelijkheden van het Belgisch Historisch GIS voor onderzoekers die op zoek zijn naar historisch-statistische data, maar niet naar geografische kaarten^{lvii}. CommonGIS limiteert ook de gebruiksvriendelijkheid van het HISGIS. De gemiddelde onderzoeker is niet

vertrouwd met deze softwaretoepassing. Ondanks de handleiding en de mogelijkheid om met een wizzard te werken duurt het enige tijd vooraleer de gebruiker vlot zijn weg vindt in het HISGIS.

Quetelet.net (<http://www.quetelet.net>)

Quetelet.net is een lopend interuniversitair project om gerechtelijke statistieken te ontsluiten. De zetel van het project bevindt zich in het Centre d'Histoire du Droit et de la Justice (CHDJ) van de Université catholique de Louvain.

Quetelet.net beoogt de opbouw van een databank van historische en hedendaagse gerechtelijke statistieken (1830-nu). Een interface moet de onderzoeker toelaten in de databank statistische gegevens tot op microniveau (in het geval van de gerechtelijke statistieken de kantons) met de bijhorende metadata op te zoeken. Of aan de databank ook een cartografisch ontsluitingssysteem zal worden gekoppeld, is momenteel niet duidelijk.

3.2.2. Buitenlandse projecten

StatLine (<http://www.cbs.nl/nl/cijfers/statline>)

StatLine is de elektronische databank van het Nederlandse Centraal Bureau voor de Statistiek. Verdeeld over negen grote rubrieken (hoofdgroepen) bevat de databank cijfers over de Nederlandse samenleving, bevolking en economie: mens en maatschappij; arbeid, inkomen en sociale zekerheid; bedrijfsleven; overheid, politiek en bestuur; macro-economie en financiële instellingen; milieu, natuur en ruimte; Nederland regionaal; historische reeksen; volkstellingen. De hoofdgroepen zijn op hun beurt verder ingedeeld in subgroepen.

Het merendeel van de data in StatLine heeft betrekking op de late twintigste eeuw. Niettemin zijn in de databank ook relatief veel historische gegevens te vinden. StatLine bevat een aparte hoofdgroep 'historische reeksen', die op zijn beurt is ingedeeld in zes subgroepen: mens en maatschappij; arbeid, inkomen en sociale zekerheid; bedrijfsleven; overheid, politiek en bestuur; macro-economie, geld- en kapitaalmarkt; milieu en bodemgebruik. Hierin zijn uiteenlopende gegevens opgenomen over

bevolking, onderwijs, cultuur, godsdienst, arbeid, inkomen, sociale zekerheid, consumptie, bodemgebruik, prijzen, handel, verkiezingen en dergelijke meer. De ‘historische reeksen’ bevatten echter geen informatie tot op microniveau. Dit is wel het geval met de statistieken van de regionale inkomensverdeling (1946-1994) en de inkomensontwikkeling van de steden (1950-2000) in de hoofdgroep ‘Nederland regionaal’. Tevens zijn de resultaten van de bevolkings-, woningen- en beroepentelling van 1899 tot op het gemeentelijke niveau terug te vinden in de hoofdgroep ‘volkstellingen’.

De gebruiker kan op StatLine op drie verschillende manieren informatie opzoeken. Regionale kerncijfers kunnen worden opgezocht door op een kaart geografische omschrijvingen te selecteren, jaartallen en onderzoeksthema’s aan te duiden en vervolgens op te geven hoe de informatie moet worden weergegeven (tabel of kaart). De databank kan tevens worden doorzocht door vrij eigen onderzoekstermen en –periodes in te geven. Een derde, meer geleide zoekstrategie bestaat eruit in de ‘themaboom’ van hoofd- en subgroepen af te dalen tot op het niveau van concrete onderwerpen. Op dit laagste niveau kunnen variabelen, jaartallen en in een aantal gevallen geografische omschrijvingen worden geselecteerd en gecombineerd^{lviii}. De resultaten van de twee laatste zoekstrategieën kunnen als tabel of grafiek worden weergegeven en in een aantal gevallen op kaart gevisualiseerd^{lix}. StatLine maakt het mogelijk de resultaten te downloaden als excel-, tekst-, html- of spss-bestand.

Behalve het cijfermateriaal zelf vindt de onderzoeker op StatLine bibliografische verwijzingen naar de bronpublicatie waaruit de gegevens in de databank zijn overgenomen en definities van de in de tabellen gebruikte begrippen (bijvoorbeeld ‘inkomenstrekker’). Een historisch-kritische analyse van het cijfermateriaal en hoe het tot stand kwam, ontbreekt.

Volkstellingen, 1795-1971 (<http://www.volkstelling.nl>)

De Nederlandse volkstelling van 1899 is ontsloten via StatLine. Voor de cijfers uit andere volkstellingen kan de onderzoeker terecht op de site Volkstellingen, 1795-1971^{lx}. Op deze overwegend historische site worden de volkstellingen, met desgevallend de daarbij horende woningen- en beroepentellingen, uit de periode 1795-1971 ontsloten. Het gaat (nog) niet om een ‘echte’ databank, maar om de online publicatie van de manueel ingevoerde en in excel opgeslagen tabellen uit de volkstellingen^{lxi}. Een

voordeel van de excel-bestanden is dat zij gemakkelijk door de onderzoeker kunnen worden opgeslagen. Voor het overige zijn de mogelijkheden van de website beperkt. Het is niet mogelijk om variabelen in verschillende tabellen en/of tellingsjaren tegelijk op te zoeken. Om, bijvoorbeeld, het aantal huwelijken in Rotterdam in de negentiende eeuw op te zoeken moet de onderzoeker per tellingsjaar de tabel met het aantal huwelijken openen, daarin Rotterdam opzoeken en vervolgens het gezochte cijfer noteren (en eventueel opslaan in een nieuwe tabel).

Op de website zijn behalve de rekenbladen de ingescande afbeeldingen van de tabellen, voorbladen, inleidingen en toelichtingen uit de originele publicaties te vinden. Naast deze metadata is per telling 'documentatie' opgenomen waarin wordt vermeld op welke bronnen de excel-bestanden gebaseerd zijn en hoe het digitaliseren van de telling is verlopen (bijvoorbeeld of en welke tabellen uit de originele publicatie werden weggelaten).

In haar huidige vorm biedt de website met de Nederlandse volkstellingen een beperkt gebruikscomfort. Er bestaan evenwel plannen om de bestanden beter toegankelijk te maken, bijvoorbeeld door de historische volkstellingen te integreren in StatLine (naar analogie met de telling van 1899). Daarnaast leeft de idee om andere databestanden (bijvoorbeeld met ecologische data) aan de volkstellingsite te koppelen en zo een geïntegreerde databank met historische gegevens op gemeentelijk niveau uit te bouwen. Ten slotte, is het de bedoeling een Historisch Geografisch Informatiesysteem voor Nederland (HGIN) te ontwikkelen en dit cartografische systeem te koppelen aan de volkstellingsite. Dit moet het mogelijk maken de gemeentelijke gegevens uit de volkstellingen op kaarten weer te geven.

Great Britain Historical Database Online

<http://hds.essex.ac.uk/gbh.asp>

Great Britain Historical GIS Programme

<http://www.gbhgis.org>;

A Vision of Britain through Time

<http://www.visionofbritain.org.uk>

De Great Britain Historical Database Online, het Great Britain Historical GIS Project en A Vision of Britain through Time ontsluiten Britse

historische statistieken van het midden van de negentiende eeuw tot het derde kwart van de twintigste eeuw. De basis ervan wordt gevormd door de databank en het GIS-programma. Net zoals bij het Belgisch Historisch GIS is het de bedoeling (historisch) cijfermateriaal te projecteren op kaarten met daarop de administratieve grenzen uit de periode waarop de statistieken betrekking hebben^{lxii}.

Aanvankelijk maakten de databank en het GIS-programma samen deel uit van het Great Britain Historical GIS Project. De database is thans ondergebracht in de Great Britain Historical Database (GBHD), een groter geheel van demografische en sociaal-economische statistieken gehost door de Universiteit van Essex. Het Great Britain Historical GIS Project en A vision of Britain through Time zijn projecten van het Departement Geografie van de Universiteit van Portsmouth.

In tegenstelling tot de overige data in de GBHD zijn de statistieken afkomstig uit het GIS Project online toegankelijk^{lxiii}. Het gaat om: bevolkings- en tewerkstellingscijfers uit de volkstellingen (1841-1931), mortaliteitsstatistieken (1861-1920) en huwelijksstatistieken (1841-1870) uit de rapporten van de Registrar General (bevolkingsregisters), vakbondsstatistieken van de Amalgamated Society of Engineers (1851-1918), Poor Law-statistieken (1859-1915, 1919-1939) en statistieken van kleine schuldenaars (1847-1913). De afzonderlijke tabellen uit deze statistieken werden als dusdanig overgenomen in de databank. Zo is bij de huwelijksstatistieken een aparte tabel beschikbaar voor de periodes 1841-1850, 1851-1860 en 1861-1870. Of de gegevens beschikbaar zijn tot op het niveau van de gemeenten of districten hangt af van de originele negentiende- en twintigste-eeuwse statistieken.

Voor elk van deze statistieken zijn metadata beschikbaar. Elke tabel wordt beschreven: de benaming en de inhoud van elk veld in de tabel; de bibliografische referentie van de bronnen waaruit de gegevens zijn overgenomen en een verduidelijking over de wijze waarop de informatie werd gecontroleerd (bijvoorbeeld door na te gaan of de som van alle leeftijdsgroepen overeenkwam met de totale bevolking).

De gebruiker kan de databank doorzoeken door eerst een geografische omschrijving te selecteren (tot op het niveau van de graafschappen) en vervolgens één of meerdere tabellen aan te duiden waarin informatie over de geselecteerde geografische eenheid moet worden

gezocht. Het is met andere woorden niet mogelijk te zoeken op de variabelen die *in* de tabellen zijn opgenomen.

Elke zoekactie resulteert in één of meer tekstbestanden met cijfergegevens (één per doorzochte tabel). Wanneer meerdere tabellen tegelijk werden doorzocht, worden de bekomen resultaten niet geïntegreerd in één overzichtstabel. Daarnaast levert elke zoekactie tevens één of meer documenten met metadata op. Hierin zijn verwijzingen naar en algemene informatie over de statistiek(en) waaruit de cijfergegevens afkomstig zijn opgenomen, evenals verduidelijkingen over de in de tabel opgenomen velden en de gebruikte codes. Zowel de tekstbestanden met statistische data als die met metadata kunnen door de onderzoeker worden gedownload en op de eigen computer opgeslagen.

Hoewel dit de basisdoelstelling van het Great Britain Historical GIS Project is, is het momenteel niet mogelijk de cijfergegevens uit de online databank met historische statistieken op kaarten te visualiseren. De databank met het kaartensysteem en de grenswijzigingen (het eigenlijke GIS) is eveneens losgekoppeld van het GIS Project en is momenteel toegankelijk via UKBORDERS van de Universiteit van Edinburgh (<http://edina.ac.uk/ukborders>).

Binnen het Great Britain Historical GIS Project wordt sedert 2001 een nieuwe website ontwikkeld (A Vision of Britain through Time, 1801-2001), die het opnieuw mogelijk moet maken de cijfergegevens uit de statistische databank te koppelen aan een cartografisch programma^{lxiv}. De ambities reiken evenwel veel verder dan dat. Bedoeling is om ook tekstuele bronnen in dit nieuwe systeem te integreren. Zowel kwalitatieve bronnen (zoals reisverhalen) als metadata (inleidingen bij volkstellingen, bijvoorbeeld) komen hiervoor in aanmerking.

De website is opgebouwd rond diverse thema's: bevolking, geboorten en sterfgevallen, industrie, tewerkstelling en armoede, sociale structuren, huisvesting, talen en onderwijs, godsdiensten. Opzoekingen gebeuren door een plaatsnaam te selecteren of een thema te kiezen. Per gemeente biedt A Vision of Britain through Time over elk van de thema's meer informatie. Het gaat hierbij om kaarten, om kwalitatieve informatie en om kwantitatieve gegevens.

Van A Vision of Britain through Time is voorlopig enkel een versie met informatie over hedendaagse administratieve omschrijvingen

raadpleegbaar. Het is daardoor niet mogelijk de mogelijkheden van A Vision of Britain through Time ten volle in te schatten.

3.3. EEN STATISTISCHE ATLAS ALS VALORISATIE VAN EEN DATABANK MET CARTOGRAFISCH SYSTEEM

Een databank met daaraan gekoppeld een GIS biedt de gebruiker de mogelijkheid kaarten te genereren. Deze kaarten hoeven echter geen ‘bijproduct’ van de ontsluiting van de historische statistieken te zijn. Er kan integendeel aan worden gedacht op basis van de ontsloten historische statistieken overzichtsartikelen over relevante aspecten van de Belgische samenleving in de negentiende en de twintigste eeuw te schrijven (of te laten schrijven door een team van experts) en deze samen met de kaarten waarop de maatschappelijke ontwikkelingen visueel worden vastgelegd te bundelen. Dergelijke historische statistische atlas kan een manier zijn om de databank/GIS te valoriseren (de inhoud van de atlas laten afhangen van de informatie in de databank), maar omgekeerd is het ook mogelijk de historische statistieken die in de databank worden opgenomen te kiezen in functie van een atlas.

Een atlas, of hij in boekvorm of online wordt gepubliceerd, is in principe (opnieuw) een statisch product. De gebruiker kan niet actief tussenkomen in de selectie van de thema’s die erin aan bod komen, maar krijgt een afgerond geheel van teksten en kaarten voorgelegd. Niettemin zijn de voordelen van een historische statistische atlas legio. Een atlas biedt de mogelijkheid in een beperkt aantal overzichtsartikelen, bij voorkeur geschreven door experts terzake, een lange-termijn analyse van de maatschappelijke ontwikkelingen ‘in kaart’ te brengen. Deze bijdragen zijn een zinvol raamwerk waartegen onderzoekers uit diverse disciplines hun meer gedetailleerde studies kunnen projecteren. Een historische statistische atlas sluit bovendien aan bij een aantal hedendaagse statistische atlassen, waardoor de teksten in deze laatste in een ruimer tijdsperspectief worden geplaatst.

Bij wijze van voorbeeld en om de lezer een beeld te geven van wat een (historische) statistische atlas kan inhouden, worden vier statistische atlassen kort besproken:

1. *Nederland in verandering*^{lxv}
2. *België ruimtelijk doorgelicht*^{lxvi}
3. *Historical atlas of Canada*^{lxvii}

4. *Statistical Atlas of the European Union*^{lxviii}

Nederland in verandering

De publicatie *Nederland in verandering* bundelt zes bijdragen over de ontwikkeling van de Nederlandse samenleving tussen 1800 en 2000^{lxix}. Achtereenvolgens komen aan bod: beroepsbevolking, migratie, vruchtbaarheid, sterfte, godsdienst en politiek^{lxx}. Deze statistische atlas geeft geenszins een volledig beeld van Nederland gedurende de twee vorige eeuwen (en beweert ook niet dat te doen). Niettemin worden voor een aantal basisdeterminanten de veranderingen die Nederland tussen 1800 en 2000 onderging beschreven en – letterlijk – in kaart gebracht.

Het boek *Nederland in verandering* is het (voorlopige?) sluitstuk van de Historische Databank Nederlandse Gemeenten, die de basisgegevens voor de artikels aanleverde. Door de databank op cd-rom bij de publicatie te voegen, krijgt de onderzoeker de gelegenheid eigen onderzoek te verrichten en het meteen te kaderen binnen de meer algemeen maatschappelijke context die in de overzichtsartikels aan de orde is.

België ruimtelijk doorgelicht

Het boek *België ruimtelijk doorgelicht* is een “volkstellingsatlas”^{lxxi}. De atlas is bedoeld om “een ruimtelijk beeld [te] schetsen van de Belgische bevolking en [...] hiervan de meest relevante patronen weer [te] geven”^{lxxii}. De kaarten en teksten zijn gebaseerd op de volkstelling van 1991, maar om evoluties zichtbaar te maken wordt waar nodig en mogelijk vergeleken met de volkstelling van 1981 en met oudere gegevens.

Na het ‘ruimtelijke kader’ – met daarin onder meer aandacht voor het landschap, het wegennet en de administratieve structuur van het land – komen verscheidene demografische en sociaal-economische facetten van de Belgische samenleving aan bod: de bevolkingsspreiding, de bevolkingsevolutie, de natuurlijke en migratorische bewegingen, de kenmerken van de gezinnen en huishoudens, de vreemde bevolking, de huisvesting, de actieve en de niet-werkzame beroepsbevolking, de werkgelegenheid, de forenzen, het onderwijs, de schoolpendel en de welvaart. Net als op de kaarten in *Nederland in verandering* geven de

Belgische kaarten de geografische spreiding van de besproken thema's weer tot op het niveau van de gemeenten.

De onderwerpen in de volkstellingsatlas komen overeen met de thema's die in de censusmonografieën aan bod komen (en worden ook door dezelfde auteurs behandeld)^{lxxiii}. De atlas kan dan ook worden gelezen als een overzicht van de Belgische samenleving, terwijl de monografieën meer gedetailleerde informatie geven aan lezers voor wie de atlas niet diepgaand genoeg is.

Naar aanleiding van de Algemene Socio-Economische Enquête 2001 wordt andermaal een statistische atlas in het vooruitzicht gesteld. Hierin zullen zes thema's aan bod komen: politieke en electorale geografie, landbouw en platteland, de steden, de habitat, de economische activiteiten en de bevolking. Net als in 1991 zal de atlas op papier worden uitgegeven, al wordt de mogelijkheid om ook een online publicatie te realiseren niet uitgesloten^{lxxiv}.

Historical Atlas of Canada

In de driedelige Canadese statistische atlas beschrijft een team van experts de sociale en economische ontwikkeling van het land van de 'vroegste geschiedenis' tot de late twintigste eeuw^{lxxv}. De negentiende en de twintigste eeuw komen aan bod in het tweede en het derde deel van de atlas.

Thema's die worden besproken zijn onder meer de evolutie en de samenstelling van de bevolking (met inbegrip van de oorspronkelijke bevolkingsgroepen), migratiebewegingen, de groei van de transportinfrastructuur, de economische en de godsdienstige ontwikkeling van het land. Bij elk essay horen één of meerdere kaarten die de beschreven historische evoluties in beeld brengen.

Momenteel wordt, onder de naam Historical Atlas of Canada Online Learning Project, gewerkt aan de online ontsluiting van de atlas^{lxxvi}. Een deel van de kaarten en teksten uit de gedrukte atlas kan reeds op het Internet worden geconsulteerd. De website beperkt zich niet tot het hernemen van de essays, maar biedt ook interactieve kaarten aan. De gebruiker kan niet alleen op de kaarten in- en uitzoomen of geografische lagen weglaten, maar heeft ook toegang tot de statistische data waarop de kaarten (en de teksten er rond) zijn gebaseerd^{lxxvii}.

Statistical Atlas of the European Union

De mogelijkheden en voordelen van een online statistische atlas zullen ook duidelijk moeten worden in het project *Statlas*. Niet op het niveau van gemeenten, maar op dat van de Europese Unie moet dit project resulteren in een statistische atlas die wordt voorgesteld als “a synthesis of Cartography, Geographic Information Systems (GIS), Multimedia and Statistical Analysis”^{lxxviii}.

3.4. DE MOGELIJKHEDEN VAN EEN CENTRAAL DATA-ARCHIEF

De ontsluiting van (historische) statistieken is een werk van lange adem. Alle hierboven besproken projecten zijn (voorlopig?) inhoudelijk beperkt, voornamelijk omdat het invoeren van nieuwe data ophoudt zodra de financiering stopt.

Eén van de gevolgen hiervan is dat er steeds onderzoekers zijn die in het aanbod aan ontsloten statistieken hun gading niet vinden en nog zelf een databestand aanleggen. Na afloop van het onderzoek raken deze databanken vaak in de vergetelheid, terwijl ze nog voor andere wetenschappers bruikbaar kunnen zijn.

Her en der worden daarom initiatieven genomen om deze databestanden in een data-archief te centraliseren, te bewaren, eventueel te standaardiseren en te integreren in een groter geheel en online ter beschikking te stellen^{lxxix}. In de praktijk zijn centrale data-archieven dikwijls louter bewaarinstellingen, die niet de tijd en de middelen hebben om de verschillende databanken samen te voegen tot één consistent geheel. Een bijkomend probleem hierbij is dat veel databanken onderling niet compatibel zijn en dat slechts moeilijk gemaakt kunnen worden. Behalve onder financiële en technische beperkingen leiden centrale data-archieven vaak ook onder de weigerachtige houding van onderzoekers om hun databanken aan een groter geheel over te dragen.

Ongeacht deze beperkingen zijn centrale data-archieven nuttig. Door databanken centraal te bewaren wordt vermeden dat soms moeizaam bijeengebracht materiaal verloren gaat of een onzichtbaar bestaan leidt in het bezit van degene die het heeft verzameld. Centrale data-archieven stellen de bij hen gedeponeerde databanken (minstens) ter beschikking van andere

onderzoekers en voorkomen zo dat onderzoekers telkens opnieuw hetzelfde materiaal moeten bijeenbrengen.

Voor een onderzoeksploeg die werkt aan een systematische ontsluiting van historische statistieken zou het bovendien ongetwijfeld een meerwaarde (en tijdswinst) betekenen indien zij kunnen beschikken over de vele tientallen databanken samengesteld in het kader van evenzele onderzoeksprojecten. Hoewel dit buiten het opzet van dit studierapport valt, is het een interessante piste om te onderzoeken in welke mate centrale data-archieven een zinvolle schakel kunnen zijn tussen de vele naast mekaar bestaande databanken en de integratie ervan in een groter samenhangend geheel.

3.5. BESLUIT

De meeste (online) projecten waarin historische statistieken worden ontsloten gaan de richting uit van een databank gecombineerd met een cartografisch systeem (GIS). In vele gevallen zijn deze projecten nog in volle ontwikkeling, waardoor het moeilijk is de mogelijkheden en beperkingen ervan te beoordelen.

De gebruiksvriendelijkheid en de gebruiksmogelijkheden van online databanken lijken vooral af te hangen van:

1. het gebruiksgemak van de interface (de toegangspoort waarlangs de gebruiker informatie kan opzoeken),
2. de zoekmogelijkheden (en in het bijzonder de mogelijkheid om bij het zoeken diverse variabelen te combineren^{lxxx}),
3. de mogelijkheden om de statistische gegevens (inclusief de daarbij horende kaarten) te downloaden en verder te verwerken (eventueel ook de mogelijkheden om eigen data toe te voegen),
4. de beschikbaarheid en de toegankelijkheid van metadata die toelaten de statistische informatie te interpreteren en te evalueren.

Bij wijze van valorisatie van een databank/GIS en van contextualisering van de opgeslagen informatie biedt een statistische atlas interessante perspectieven. Een publicatie waarin de evolutie van de basiskenmerken van een samenleving wordt behandeld, kan een belangrijk interpretatief kader

zijn voor meer gedetailleerd en gespecialiseerde onderzoek (al dan niet op basis van de ontsloten historische statistieken).

Een uitweg uit het statische karakter van een statistische atlas ligt wellicht andermaal bij het Internet. Online is het immers mogelijk als 'laag onder' de kaarten de statistische data waarop zij gebaseerd zijn ter beschikking te stellen (zie het Canadese Historical Atlas of Canada Online Learning Project).

Een centraal data-archief is dan weer interessant als (eventueel louter tijdelijke) bewaarplaats van de 'vergeten' databanken die binnen het kader van tientallen onderzoeken tot stand zijn gekomen.

4. BEHOEFTE INZAKE HISTORISCHE STATISTIEKEN IN BELGIË

4.1. INLEIDING

In het tweede hoofdstuk is gebleken dat er voor België diverse historische statistieken op microniveau bestaan; in het derde dat er vele mogelijkheden zijn om deze statistieken te ontsluiten. Dat er een *aanbod* is aan statistische data en dat deze ontsloten *kunnen* worden, betekent echter nog niet dat daar in België een reële behoefte aan is.

Een vragenlijst, rondgestuurd in juli 2004, had als bedoeling na te gaan of Belgische onderzoekers gebruik maken van historische statistieken en of ze baat hebben bij een ontsluiting van het statistische materiaal (en dus eventueel meer historische statistieken zouden gebruiken indien deze beter ontsloten zijn).

De enquête peilde daarom naar^{lxxxii}:

- het *gebruik* van gemeentelijke of lokale statistieken uit de periode 1800-2000 in het onderzoek;
- de *behoefte* aan dergelijke *statistieken* voor (toekomstig) onderzoek;
- de *nood* aan de *ontsluiting* van dergelijke statistieken en de wijze waarop dit bij voorkeur moet gebeuren.

De enquête werd verstuurd naar 414 (potentiële) geïnteresseerden. Een eerste groep aangeschrevenen bestond uit mensen met een gekende interesse in (historische) statistieken, (statistische) databanken en/of cartografische programma's en Geografische Informatiesystemen^{lxxxiii}. Om de enquête een zo groot mogelijke reikwijdte te geven werd de vragenlijst tevens toegestuurd aan de voorzitters van de afdelingen/vakgroepen/departementen geschiedenis, economie, politieke en sociale wetenschappen, geografie en criminologie van alle Belgische universiteiten, aan sociaal-economische historici en historische pedagogen verbonden aan de Belgische universiteiten^{lxxxiii} en aan het Algemeen Rijksarchief, zuilgebonden archiefinstellingen, verenigingen voor familie-, heem- en geschiedkunde en

verenigingen voor industriële archeologie. Op die manier werd geprobeerd ook bij mensen die tot nu toe geen historische statistieken in hun onderzoek gebruik(t)en (bijvoorbeeld omdat deze statistieken moeilijk vindbaar zijn) te peilen naar hun informatiebehoefte en hun wensen op het vlak van de ontsluiting van historische statistieken.

Door de vragenlijst zo ruim mogelijk te verspreiden en expliciet de mogelijkheid te voorzien dat zij intern in instellingen circuleerde, bleek al gauw dat ze meer dan de 414 rechtstreeks aangesproken personen bereikte. Er kwamen bijvoorbeeld antwoorden binnen van mensen die zelf niet waren aangeschreven. In sommige gevallen gaven de respondenten ook aan niet in eigen naam, maar in die van hun instelling of dienst te antwoorden. Hoeveel mensen de vragenlijst uiteindelijk ontvingen of op hoeveel mensen de antwoorden betrekking hebben, valt niet te achterhalen.

Als gevolg hiervan kan onmogelijk een correct antwoordpercentage worden berekend. Bij het afsluiten van de enquête op 20 oktober 2004 hadden 87 personen op de enquête gereageerd (dit is 21% van het verstuurd aantal van 414 vragenlijsten).

13 respondenten lieten weten de vragenlijst niet te zullen invullen, omdat de enquête hen niet aanbelangde. 3,1% van het aantal aangeschrevenen gaf hiermee aan geen belangstelling te hebben voor de vragenlijst^{lxxxiv}. Betekent dit dat zij niet geïnteresseerd zijn in historische statistieken op microniveau in het algemeen of dat zij geen belang hechten aan het ontsluiten van deze bronnen? De redenen waarom sommigen niet op de enquête wilden antwoorden^{lxxxv}, kunnen van belang zijn bij het bepalen van een beleid om historische statistieken te ontsluiten. Omdat de motieven om expliciet niet aan de enquête mee te werken onbekend zijn, kon met deze respondenten evenwel geen rekening worden gehouden bij de verwerking van de vragenlijsten.

2 ingevulde vragenlijsten kwamen evenmin voor verwerking in aanmerking. Een respondent wees op het belang van klimatologische data, een andere op dat van huwelijksakten. Omdat dit geen 'historische statistieken op gemeentelijk niveau' zijn en de respondenten verder geen enkele vraag hebben beantwoord, werden deze antwoordformulieren niet verder verwerkt.

Dit betekent dat 72 van de 87 teruggestuurde enquêteformulieren konden worden verwerkt (17,4% van de verstuurd en 82,7% van de teruggestuurde vragenlijsten)^{lxxxvi}.

Ontvangen antwoorden	87
Respondenten die melden niet te zullen meewerken	- 13
Antwoordformulieren die niet in aanmerking komen voor verwerking	- 2
Verwerkte antwoordformulieren	72

Op basis van hun werkplek kunnen de respondenten van de 72 verwerkte enquêteformulieren als volgt worden ingedeeld:

<i>Universiteiten</i>	<i>50 (69,44%)</i>
Vakgroepen, departementen, afdelingen	
Geschiedenis	13 (18,05%)
Sociologie/demografie	11 (15,28%)
Economie	5 (6,94%)
Geografie	4 (5,55%)
Politieke wetenschappen	4 (5,55%)
Rechten	3 (4,17%)
Psychologie/pedagogiek	2 (2,78%)
Geneeskunde	2 (2,78%)
Wiskunde/informatica	2 (2,78%)
Andere	4 (5,55%)
<i>Archiefinstellingen</i>	<i>9 (12,5%)</i>
Openbaar	6 (8,33%)
Privaatrechterlijk	3 (4,17%)
<i>Overheidsinstellingen/administraties (uitz. archieven)</i>	<i>9 (12,5%)</i>
<i>Andere</i>	<i>4 (5,55%)</i>
Totaal	72 (99,99%)

4.2. ANALYSE VAN DE ANTWOORDEN

4.2.1. Het huidige gebruik van gemeentelijke of lokale statistieken (vraag 2.2)

Maakt(e) u in uw onderzoek gebruik van gemeentelijke of lokale statistieken uit de periode 1800-2000?		
Ja	53	73,61%
Nee	16	22,22%
Geen antwoord	3	4,17%
Totaal	72	100%

Het rijke aanbod aan historische statistieken wordt nu reeds gevaloriseerd in het onderzoek. Bijna drievierde van de respondenten zegt gebruik te maken van statistieken op microniveau uit de periode 1800-2000.

De antwoorden op de vraag welke statistieken voor welk soort onderzoek worden gebruikt, zijn zo divers en vaak zo complex dat zij niet zinvol kunnen worden gekwantificeerd.

Algemeen blijkt dat onderzoekers zeer verschillende statistieken benutten voor zeer uiteenlopend onderzoek. Het komt bovendien herhaaldelijk voor dat binnen één onderzoek meerdere soorten statistieken worden gebruikt. Wie statistische informatie in zijn onderzoek betreft, is bijgevolg in veel gevallen vertrouwd met verscheidene types statistieken.

In een onderzoek naar de hedendaagse regionalisering van de woonmarkt, bijvoorbeeld, combineerde de onderzoeker gemeentelijke informatie uit statistieken over bevolkingsbewegingen, leeftijdsspecifieke migratie, pendel, prijzen en verkopen van onroerende goederen en inkomen. In een historische studie over de industrialisatie in de negentiende eeuw werd gebruik gemaakt van gemeentelijke informatie uit industriële statistieken, landbouw- en bevolkingstellingen.

Hoewel de respondenten op hun enquêteformulier de meest uiteenlopende statistieken vermelden, maakt(e) bijna 80% van hen gebruik van demografische en/of sociaal-economische statistieken (42 van de 53 respondenten die gemeentelijke of lokale statistieken gebruik(t)en, 79,24%). 14 respondenten (26,41%) gebruik(t)en uitsluitend demografische gegevens; 10 (18,87%) enkel sociaal-economische data en 18 (33,96%) zowel demografische als sociaal-economische informatie.

Opmerkelijk is dat het gebruik van demografische en sociaal-economische statistieken niet beperkt is tot strikt demografisch of sociaal-economisch onderzoek. Bevolkingsstatistieken worden niet alleen gebruikt in hedendaags en historisch onderzoek naar mortaliteit, morbiditeit, huwelijksvruchtbaarheid, geboortebeperving of migratie, maar bijvoorbeeld ook in hedendaagse en historische studies over de levensstandaard, actueel verkiezings- en arbeidsmarktonderzoek, hedendaags en historisch onderzoek over criminaliteit, hedendaags onderzoek over zorgbehoeften en over de toegang tot gezondheidszorg, over de functie van het platteland en de bereikbaarheid van groene ruimten vanuit de stad en over de economische gevolgen van overstromingen van bevaarbare waterlopen. Sociaal-economische statistieken (over landbouw, industrie, handel, consumptie, prijzen, werkloosheid etc.), worden onder meer gebruikt om de historische vervuiling, de geschiedenis van de kleinhandel, de hedendaagse evolutie van het platteland en de gezondheidszorg te bestuderen.

Hieruit kan worden afgeleid dat informatie over de bevolking en de economie (met inbegrip van haar sociale facetten) wordt ervaren als een kader om andere maatschappelijke kwesties en fenomenen te duiden.

4.2.2. Noden op het vlak van gemeentelijke of lokale statistieken (vraag 2.1)

Heeft u in het kader van uw opdracht of ten behoeve van uw onderzoek nood aan gemeentelijke of lokale statistieken uit de periode 1800-2000?		
Ja	60	83,33%
Nee	10	13,89%
Geen antwoord	2	2,78%
Totaal	72	100%

De nood aan (historische) statistieken is zeer groot. Meer dan 80% van de respondenten uit de behoefte aan dergelijk bronnenmateriaal.

7 personen geven bovendien aan deze statistieken wel te willen gebruiken, maar dit tot nu toe (nog) niet te doen (antwoorden ja op vraag 2.1 en nee op vraag 2.2). 1 respondent heeft behoefte aan statistische data, maar antwoordt niet op de vraag naar het gebruik ervan in het onderzoek. Voor 8 respondenten (11,11% van het aantal verwerkte enquêtes) kan dit wijzen op een discrepantie tussen de vraag naar en het aanbod aan statistische informatie. Een respondent stelt expliciet de behoefte aan gemeentelijke of lokale statistieken niet te kunnen concretiseren “vu la non disponibilité des données”. De enquête laat echter niet toe uit te maken of het verschil tussen de vraag naar en het aanbod aan gemeentelijke statistieken een gevolg is van een reëel verschil tussen de statistieken die worden/werden geproduceerd en de statistieken waarvan de onderzoekers zouden willen dat ze worden/werden samengesteld of van een probleem op het vlak van de ontsluiting (waardoor onderzoekers bijvoorbeeld geen weet of geen toegang hebben tot bestaande statistieken).

Het is evenmin duidelijk hoe belangrijk het ontbreken van statistieken op microniveau is voor de onderzoeksaspiraties van deze 8 respondenten. 3 personen omschrijven hun ‘behoefte’ alleszins niet als een dringende nood, maar als een interessante aanvulling of omkadering van hun onderzoek (“alhoewel het interessant zou zijn te weten”, “niet echt nood aan, maar het zou wel interessant zijn”, “handig als kaderende informatie”).

Op de vraag aan welke gemeentelijke of lokale statistieken de respondenten behoefte hebben, lopen de antwoorden sterk uiteen. Gezien de grote verscheidenheid aan onderzoek waarvoor de respondenten nu reeds dergelijke statistieken gebruik(t)en, hoeft dit niet te verwonderen.

Sommige respondenten definiëren eerder vage of algemene behoeften (bijvoorbeeld de algemene nood aan tijdreeksen die 30 jaar terug gaan). Niettemin formuleren de 60 respondenten met een behoefte aan gemeentelijke of lokale statistieken samen meer dan 100 verschillende noden (gemiddeld 1 à 2 noden per respondent). In bijna alle gevallen gaat het om een behoefte aan cijfermateriaal: over nutsvoorzieningen (1 respondent), openbare onderstand (1 respondent), criminaliteit (3 respondenten), verkiezingsresultaten (3 respondenten), fiscaliteit (4 respondenten),... Slechts één keer omschrijft een respondent zijn noden expliciet niet louter als een behoefte aan getallen, maar ook aan de contextualisering ervan.

Een opsomming van alle gerapporteerde noden zou zo goed als alle aspecten van de Belgische samenleving bedekken. Opnieuw komen de meeste noden te weinig voor om een zinvolle statistische verwerking mogelijk te maken. De behoefte aan gemeentelijke cijfers over pakweg de (economische) activiteiten van vreemdelingen (1 respondent) mag dan statistisch weinig significant zijn, voor het onderzoek van die ene respondent kan zij van cruciaal belang zijn...

Ondanks de zeer uiteenlopende behoeften worden demografische en sociaal-economische statistieken het meest frequent vermeld. Meer dan de helft van de personen met een nood aan gemeentelijke of lokale statistieken wil demografische en/of sociaal-economische data gebruiken (34 van de 60 respondenten, 56,67%). 10 respondenten (16,67%) hebben demografische data nodig; 8 (13,33%) zoeken sociaal-economische gegevens en 16 (26,67%) zijn geïnteresseerd in beide soorten informatie.

Zonder dat hiernaar expliciet werd gevraagd, vermelden sommige respondenten op welke tijdsperiode hun behoeften betrekking hebben. Een enkele onderzoeker (een historicus) heeft nood aan gegevens van voor 1800 ("1780-2000"). De meeste onderzoekers hebben vooral recent cijfermateriaal nodig ("van na WOII", "[cijfers] die 30-tal jaar teruggaan", "[cijfers] die 20-tal jaar teruggaan", "1990-2004", "eerder van recente datum dan in historisch perspectief", "maximaal terug[gaand] tot ca. de jaren '80",...). Dit betekent niet noodzakelijk dat deze respondenten niet

geïnteresseerd zijn in statistieken van oudere datum. Een respondent wijst er zelfs op dat “het vlot ter beschikking hebben van historische gegevens [...] het [ons] gemakkelijker zou maken om voor bepaalde studies het onderzoek op een vroeger moment in de tijd te starten”.

Hoewel de enquête zich toespitst op de behoefte aan statistieken met gemeentelijke data melden 8 respondenten ook of vooral nood te hebben aan informatie op een meer gedetailleerd geografisch niveau (13,3% van de respondenten met een behoefte aan gemeentelijke of lokale statistieken). Zij hebben voor hun onderzoek gegevens over statistische sectoren, buurten of deelgemeenten nodig. 1 respondent (1,67%) wil meer algemeen statistieken “op een zo fijn mogelijk niveau van aggregatie” gebruiken.

4.2.3. Wensen op het vlak van de ontsluiting van gemeentelijke of lokale statistieken: voorkeuren voor het soort statistieken dat wordt ontsloten (vraag 3.1)

Van welk soort statistieken acht u het wenselijk dat zij worden ontsloten?		
Antwoord	67	93,05%
Geen antwoord	5	6,94%
Totaal	72	100%

Slechts 5 respondenten geven geen antwoord op de vraag welke statistieken zij ontsloten willen zien. 4 daarvan verrichten geen onderzoek op basis van gemeentelijke of lokale statistieken en hebben deze statistieken ook niet nodig.

Meer dan 90% van de respondenten beantwoordt de vraag wel. 1 respondent geeft te kennen de ontsluiting van “geen enkele” soort gemeentelijke of lokale statistieken wenselijk te achten (1,49% van de mensen die hebben geantwoord). Ook in dit geval gaat het om iemand die geen statistieken gebruikt en op dat vlak evenmin behoeften heeft.

De overige 66 respondenten hebben wel een duidelijk beeld van de statistieken die (prioritair) in aanmerking komen voor ontsluiting. Dat ook de meerderheid van degenen die (nog) geen gemeentelijke statistieken gebruiken en/of geen behoefte hebben aan dergelijke statistieken tot deze groep behoort, duidt erop dat het belang van de ontsluiting van deze bronnen door de respondenten vrij algemeen wordt erkend. Het kan er ook op wijzen dat meer gemeentelijke of lokale data gebruikt zouden worden indien deze gemakkelijker toegankelijk zijn.

Om te bepalen van welke statistieken de respondenten de ontsluiting wenselijk vinden, werd hen een lijst met 26 keuzemogelijkheden voorgelegd. Hierop konden zij meerdere keuzes aanduiden. Daarnaast werd de mogelijkheid opengelaten om andere of bijkomende voorstellen doen.

9 personen zeggen geen prioriteiten te kunnen aanwijzen en duiden daarom alle keuzemogelijkheden aan (13,43% van de 67 respondenten die deze vraag hebben beantwoord). De ontsluiting van alle in de keuzelijst opgenomen statistieken lijkt hen even wenselijk én belangrijk (“lijkt me allemaal waardevol”, “zo veel mogelijk”, “hoe meer ontsluiting, hoe beter”). Anderen geven wel voorkeuren op, maar willen vermijden de indruk te wekken dat na het ontsluiten van deze statistieken het werk zou zijn afgerond. Of zoals een respondent het verwoordt: “In principe zou elke statistiek moeten worden ontsloten”. Anderen treden hem hierin bij. Als reden hiervoor geeft een respondent op dat de onderzoekers van vandaag onmogelijk kunnen anticiperen op de behoeften van onderzoekers in de toekomst en daarom ‘niets’ verloren mogen laten gaan.

Omdat het onmogelijk is meteen alle statistieken te ontsluiten stelt iemand voor te beginnen met de meest ‘bedreigde’ of minst bewaarde statistieken. Een andere respondent suggereert om eerst de moeilijkst toegankelijke en nauwelijks gepubliceerde gegevensreeksen te ontsluiten. Ten slotte, stelt een respondent dat ontsluiting – en dan vooral digitalisering – vooral nodig is voor de oudste statistieken.

Statistieken met informatie over	Aantal respondenten dat ontsluiting ervan vraagt in absolute cijfers (% van de 67 respondenten die vraag 3.1. hebben beantwoord)
Bevolkingsevolutie	52 (77,61%)
Werkgelegenheid en werkloosheid	47 (70,15%)
Scholarisatie, opleiding, onderwijs	46 (68,66%)
Economische sectoren (landbouw, economie, handel,...)	44 (65,67%)
Migratie	41 (61,19%)
Levensstandaard	39 (58,21%)
Allochtone bevolking	35 (52,24%)
Huisvesting en wooncomfort	33 (49,25%)
Huishoudens en gezinnen	32 (47,76%)
Pendel	32 (47,76%)
Welvaart	32 (47,76%)
Verstedelijking	31 (46,27%)
Gezondheid en zorgverstrekking	30 (44,78%)
Sterfte	29 (43,28%)
Politiek, verkiezingen	26 (38,80%)
Vrijtijdsbesteding	24 (35,82%)
Bedrijfsstructuur	23 (34,33%)
Echtscheidingen	22 (32,83%)
Mannen-, vrouwenarbeid en arbeidssegregatie	22 (32,83%)
Nuptialiteit	21 (31,34%)
Ouderen	20 (29,85%)
Justitie	20 (29,85%)
Bedrijfsinfrastructuur	19 (28,36%)
Godsdienst	19 (28,36%)
Huwelijksvruchtbaarheid	18 (26,86%)
Toerisme	16 (23,88%)

De 67 respondenten die vraag 3.4 hebben beantwoord, duiden in de keuzelijst elk gemiddeld 11 tot 12 statistieken aan. Wanneer inhoudelijk wordt gekeken van welke statistieken de ontsluiting prioriteit verdient, blijkt andermaal dat een meerderheid van de respondenten een grote interesse heeft voor thema's die verband houden met de demografische en sociaal-economische ontwikkeling. Dit betekent echter niet dat alle demografische en sociaal-economische data op evenveel belangstelling kunnen rekenen. Drievierde van de respondenten vraagt de ontsluiting van statistieken waarin de bevolkingsevolutie aan bod komt. 70% wil de ontsluiting van statistieken

over werkgelegenheid en werkloosheid. Minder dan 30% van de respondenten vraagt echter naar de ontsluiting van statistieken over de huwelijksvruchtbaarheid en over bedrijfsinfrastructuur.

Eveneens hoog op de ‘verlanglijst’ – onmiddellijk na een demografisch en een sociaal-economisch thema – staan de statistieken met gegevens over scholarisatie, opleiding en onderwijs. Iets minder dan 70% van de respondenten wil dat zij worden ontsloten. De minste interesse bestaat er voor informatie over het toerisme. Niettemin geeft nog steeds bijna een vierde van de respondenten te kennen dat deze gegevens ontsloten moeten worden.

Naast de thema’s uit de keuzelijst introduceren de respondenten 25 andere onderwerpen waarover de statistische gegevens ontsloten kunnen worden. Het gaat hierbij niet altijd om statistieken op gemeentelijk niveau (bijvoorbeeld de vraag naar de ontsluiting van arrondissementele statistieken). Sommige voorstellen overlappen met de keuzelijst die aan de respondenten werd voorgelegd (bijvoorbeeld de vraag naar de ontsluiting van thema’s met betrekking tot vrouwen/gender en de sociale economie). De meeste suggesties komen slechts eenmaal voor (bijvoorbeeld de ontsluiting van gemeentelijke cijfers over het aantal dieren, over de militairen en politiemannen of de prijzen). Iets meer vraag is er naar de ontsluiting van gemeentelijke of lokale statistieken over fiscaliteit (4 respondenten), transport (3 respondenten), vastgoed (2 respondenten) en bodem- en landgebruik (2 respondenten).

4.2.4. Wensen op het vlak van de ontsluiting van gemeentelijke of lokale statistieken: voorkeuren voor de wijze waarop statistieken worden ontsloten (vragen 3.3 en 3.4)

Vindt u een statistische atlas zinvol?		
Ja	55	76,39%
Nee	9	12,5%
Geen antwoord	8	11,11%
Totaal	72	100%

Uit de inventarisatie van de binnen- en buitenlandse projecten is een statistische atlas als één van de mogelijkheden naar voor gekomen (hoofdstuk 3). Ook in België blijkt hiervoor belangstelling te bestaan.

Iets meer dan een tiende van de respondenten spreekt zich niet uit over het nut van een statistische atlas. Ongeveer evenveel respondenten vinden dergelijke atlas niet zinvol. Een respondent merkt daarbij op dat de onderzoekers veel meer gebaat zijn bij tabellen met getallen. Een andere vreest voor de mate van volledigheid die in een atlas bereikt kan worden.

Ruim driekwart van de respondenten noemt een statistische atlas wel een goede manier om statistische informatie te ontsluiten. Dit betekent evenwel niet dat dergelijke atlas voor iedereen een topprioriteit is. Het is “slechts een [ontsluitings]mogelijkheid onder velen”. Iemand noemt de idee van een statistische atlas “leuk”, maar meent dat het belangrijker is dat statistieken worden opgespoord, ontsloten en beschikbaar gesteld voor het onderzoek. 5 respondenten geven de voorkeur aan een elektronische atlas boven een gedrukte versie (9,09% van de voorstanders van een statistische atlas). 4 van hen vinden een interactief cartografisch systeem of GIS nog nuttiger dan een statische (gedrukte of elektronische) atlas.

2 respondenten (3,64%) zijn gewonnen voor een statistische atlas, maar plaatsen vraagtekens bij de bruikbaarheid ervan. Voor één van hen moeten vooral de basisstatistieken waarop de atlas gebaseerd is beschikbaar blijven voor verder onderzoek. De andere respondent dicht een atlas vooral een voorbeeldfunctie toe: een atlas kan voor andere onderzoekers een inspiratiebron zijn om ideeën op te doen over hoe zij hun eigen onderzoeksresultaten kunnen weergegeven.

Op de vraag naar welke thema's in een statistische atlas aan bod moeten komen, worden de meest uiteenlopende antwoorden gegeven. 1 respondent (1,82%) spreekt zich niet uit over de inhoud van de statistische atlas, maar vindt het een voorwaarde dat de informatie wordt voorzien van kritische commentaar over de verwerkte statistieken. 6 personen (10,91%) willen een statistische atlas waarin “alle” of “zoveel mogelijk” domeinen aan bod komen. De overige 48 respondenten formuleren samen bijna 200 desiderata (4 tot 5 per persoon), die herleid kunnen worden tot 56 thema's. Slechts 5 onderwerpen worden door 10 of meer respondenten genoemd: werkgelegenheid en werkloosheid (13 van de voorstanders van een statistische atlas, 23,64%), demografie in het algemeen (12 respondenten, 21,82%) en bevolkingsevolutie in het bijzonder (11 respondenten, 20%), economische sectoren (10 respondenten, 18,18%) en scholarisatie, opleiding, onderwijs (eveneens 10 respondenten). De overige onderwerpen worden telkens slechts één of enkele malen vermeld. Zo vraagt telkens 1

respondent de fiscaliteit, de levensverwachtingen, het wagenpark en de alfabetiseringsgraad aan bod te laten komen. Om door de dichte bomen het bos te zien, stelt iemand voor een panel van experts te laten beslissen over de inhoud van de statistische atlas.

Welke andere ontsluitingsmogelijkheden acht u wenselijk en haalbaar?		
Antwoord	65	90,28%
Geen antwoord	7	9,72%
Totaal	72	100%

Databank via Internet of op cd-rom	12	18,46%
Cartografisch systeem	0	0%
Centraal data-archief	3	4,62%
Databank + Cartografisch systeem	11	16,92%
Databank + Centraal data-archief	10	15,38%
Cartografisch systeem + Centraal data-archief	3	4,62%
Databank + Cartografisch systeem + Centraal data-archief	22	33,85%
Databank + Cartografisch systeem + andere	1	1,54%
Andere	2	3,08%
Geen enkele	1	1,54%
Totaal	65	100%

Naast een statistische atlas bestaan er meerdere andere mogelijkheden om gemeentelijke of lokale statistieken te ontsluiten, waaronder een databank (via Internet of op cd-rom), een (historisch) GIS waardoor informatie uit de statistieken op kaart kan worden voorgesteld en een centraal data-archief waarin diverse databanken worden ondergebracht (hoofdstuk 3). Om de voorkeuren van de geënquêteerden op dit vlak na te gaan, konden zij uit deze drie mogelijkheden kiezen, combinaties voorstellen en/of andere ontsluitingswijzen suggereren.

7 respondenten geven geen keuzes op. 5 van hen spreken zich evenmin uit over het nut van een statistische atlas.

90% van de respondenten heeft wel een voorkeur voor één of meerdere ontsluitingsvormen. Slechts één respondent zegt geen enkele van de voorgestelde manieren om statistieken te ontsluiten wenselijk en haalbaar te vinden. Deze respondent wijst ook een statistische atlas van de hand en doet geen eigen voorstellen over hoe statistieken wel ontsloten moeten worden.

Een grote meerderheid van de respondenten (56 respondenten of 86,15% van de respondenten die deze vraag beantwoorden) vindt een

databank een zinvolle manier om statistieken te ontsluiten. Een respondent koppelt hier wel de voorwaarde aan dat er voldoende financiering wordt voorzien om het systeem aan te vullen, te onderhouden, exploiteren en perfectioneren. Terwijl 1 persoon ronduit de voorkeur geeft aan een cd-rom, wijzen 3 respondenten er expliciet op dat het niet nuttig is te investeren in cd-roms (onder meer omdat die binnen afzienbare tijd wellicht niet meer gelezen kunnen worden). Internet geniet de voorkeur, omwille van de laagdrempeligheid van het medium en omdat het het snelste, meest eenvoudig te raadplegen en meest toegankelijke medium is. Een gevolg hiervan is wel, zo merkt iemand op, dat ook niet-ingewijden toegang krijgen tot de statistieken. Voor hen is het nodig de informatie te omkaderen met metadata en een goede gebruiksaanwijzing te voorzien. 1 respondent laat de keuze tussen een cd-rom en Internet afhangen van het soort statistieken dat wordt ontsloten. Voor het opslaan van historische statistieken kiest hij voor een cd-rom, maar voor de ontsluiting van recent materiaal opteert hij voor een online toegang.

38 respondenten (58,47%) vinden dat een centraal data-archief goede vooruitzichten biedt om statistieken te ontsluiten. Het centraliseren van databanken heeft meerdere voordelen. De belangrijkste daarvan zijn dat dergelijk initiatief het werk van individuele onderzoekers integreert en laat renderen en dat het toelaat inconsistenties, overlappingsen en leemtes in het beschikbare materiaal op te sporen. Het bestaan van een centraal data-archief kan vermijden dat onderzoekers gegevens bijeen brengen die eerder al door andere vorsers werden samengebracht maar waarvan niemand weet heeft. Iemand noemt het een pluspunt dat de databanken die in een centraal data-archief worden geïntegreerd, gemaakt zijn door experts die – als wetenschappers – het materiaal in de databanken door en door kennen (en dus niet door een onderzoeksploeg die zich louter met ontsluiting en niet met onderzoek bezighoudt). Het oprichten van een centraal data-archief zou bovendien betekenen dat België zijn achterstand op het buitenland inloopt.

Een ‘tegenstander’ van een centraal data-archief vindt dit wel een aantrekkelijk idee, maar vreest voor de technische haalbaarheid van dergelijk project. De “eigen-erf-mentaliteit” (met de daaruit voortvloeiende onwil om databanken te deponeren) zou een centraal data-archief eveneens in de weg staan. Als oplossing hiervoor suggereert iemand dat onderzoekers die vanuit publieke fondsen worden gefinancierd na afloop van hun project verplicht worden hun databanken aan een centraal data-archief over te dragen.

Iemand wijst een centraal data-archief van de hand, omdat dit zou uitdraaien op een “vuilbak met onevenwichtige samenstelling”. Een voorstander van een data-archief is het daar niet helemaal mee eens. Een centraal data-*archief* impliceert volgens hem dat er een archivaris is en die moet garant staan voor een zekere service naar de gebruikers toe.

Ook de voorstanders van een centraal data-archief zijn zich bewust van de problemen en inspanningen die dit met zich meebrengt. Financieel, maar ook naar werkkraft vraagt een data-archief een grote investering. Een centraal data-archief vereist daarom een krachtenbundeling van onderzoekers en samenwerking tussen onderzoeksinstituten. De eisen die aan het data-archief worden gesteld zijn niet gering. Iemand wijst op het belang van het uitbouwen van een multifunctioneel, betrouwbaar, duurzaam, performant en gebruiksvriendelijk systeem, waarin bovendien ruimte is voor een contextualisering van de statistieken (metadata).

37 mensen (56,93%) denken dat een cartografisch systeem een geschikte en haalbare manier is om statistieken te ontsluiten, onder meer omdat dit (historische) vergelijkingen vergemakkelijkt. 1 respondent (1,54%) wijst dergelijke ontsluitingsvorm expliciet van de hand, omdat de meeste onderzoekers zonder kennis van zaken aan de cartografische analyse van statistische gegevens beginnen en daardoor niet de gewenste resultaten bekomen.

Volgens 12 respondenten (18,46%) is een databank de enige wenselijke en haalbare manier om statistieken te ontsluiten. Terwijl niemand een cartografisch systeem alleen een voldoende manier vindt om deze bronnen te ontsluiten vinden 3 respondenten (4,62%) dit wel van een centraal data-archief.

11 respondenten (16,92%) zijn gewonnen voor de combinatie van een databank en een cartografisch systeem. 1 respondent (1,54%) wil een databank en een cartografisch systeem combineren met het opzetten van een databank waarin metadata over statistische bronnen worden opgeslagen. 10 respondenten (15,38%) zien meer heil in de combinatie van een databank en een centraal data-archief. 3 personen (4,62%) willen een cartografisch systeem combineren met een centraal data-archief.

Veruit het populairst is een combinatie van de drie ontsluitingsvormen (databank, cartografie, data-archief): 22 respondenten (33,85%) geven hier de voorkeur aan (al is voor één van hen een cartografisch systeem geen prioriteit). Iemand merkt hierbij op dat alle

ontsluitingsvormen goed zijn op voorwaarde dat zij goed gestructureerd zijn.

Als alternatieven stelt 1 respondent (1,54%) voor een databank te beginnen met ingescande statistieken (pdf-bestanden). Voor een andere respondent is het zinvol een metadatabank op te richten. 2 respondenten (3,08%) vinden dat de ontsluiting van statistieken via het Nationaal Instituut voor de Statistiek moet gebeuren.

4.3. BESLUIT

Het ruime aanbod dat er in België aan (historische) statistieken is, wordt nu reeds gevaloriseerd in het onderzoek. Er is dan ook een grote expertise op dit vlak aanwezig. Niettemin zouden deze bronnen mogelijk meer worden gebruikt indien zij beter ontsloten zijn. Er is immers een grote vraag naar de ontsluiting van statistieken met microdata.

Er is op dit vlak nood aan een geïntegreerd systeem: een databank, een GIS en een data-archief (met een statistische atlas als mogelijke valorisatie). Dit systeem moet bovendien zo open en flexibel mogelijk zijn. Alleen op die manier kan het inspelen op de zeer uiteenlopende behoeften wat het *soort* statistieken dat moet worden ontsloten betreft. Er is namelijk vraag naar de ontsluiting van zeer uiteenlopende statistieken (met bovenaan demografische en sociaal-economische statistieken en statistieken over onderwijs). Enkel een open en flexibel systeem anticipeert op de ontsluiting van zoveel mogelijk soorten statistieken en garandeert dat diverse statistieken in één systeem kunnen worden geïntegreerd (en maakt het zelfs mogelijk dat onderzoekers van buitenaf eigen data in het systeem inbrengen).

Dat de inhoudelijke behoeften zeer sterk uiteenlopen, betekent dat het systematische ontsluiten van (historische) statistieken noodzakelijkerwijze een project op lange termijn is. Dit impliceert dat er wordt voorzien in een structurele ondersteuning, die het mogelijk maakt dat het ontsluitingssysteem gedurende een lange periode wordt onderhouden en aangevuld.

5. BESLUIT

Er is in België een rijk *aanbod* aan historische statistieken en een grote *vraag* naar de ontsluiting ervan. Nationaal en internationaal is ook de expertise aanwezig om deze *ontsluiting* op een succesvolle manier tot stand te brengen. Daarnaast is er het aspect van *bewaring*. De oudste nationale statistieken zijn een bijzonder waardevol, maar tevens erg kwetsbaar erfgoed. De bestaande gepubliceerde en archivalische bronnen zijn niet bestand tegen een veelvuldige raadpleging en zouden daarom op andere informatiedragers beschikbaar moeten worden gesteld^{lxxxvii}.

Dé uitdaging is om bij de ontsluiting het zeer diverse aanbod aan statistisch materiaal af te stemmen op de evenzeer uiteenlopende behoeften van de potentiële gebruikers – zowel op het vlak van *wat* wordt ontsloten als op dat van *hoe* de ontsluiting gebeurt –, en dit rekening houdend met de nog volop in ontwikkeling zijnde technische mogelijkheden terzake. Door met de drie polen ‘vraag’, ‘aanbod’ en ‘mogelijkheden’ rekening te houden, worden de beste garanties geboden dat de ontsloten historische statistieken ook daadwerkelijk in het onderzoek gebruikt worden (valorisatie).

Bij het vastleggen van prioriteiten inzake *welke* statistieken worden ontsloten, kan – rekening houdend met de desiderata van de gebruikers en met het aanbod aan statistieken – in de eerste plaats worden gedacht aan demografische en sociaal-economische statistieken. (Ook internationaal worden veel demografische en sociaal-economische statistieken ontsloten.) Er is ook veel vraag naar informatie op lokaal niveau over het onderwijs en de scholarisatie, maar hier is het aanbod aan statistieken minder groot. Een andere optie bestaat eruit de ontsluiting niet (alleen) te laten afhangen van de *inhoud* van de statistieken, maar tevens van de *materiële toestand* waarin de bron zich bevindt. Bij ontsluiting wordt dan voorrang gegeven aan statistieken die zich in slechte staat bevinden en/of die nauwelijks ergens te vinden zijn. Het lijkt aangewezen om met beide pistes rekening te houden en prioritair statistieken te ontsluiten waarnaar vraag is, maar die zich omwille van de mate en de toestand waarin ze bewaard zijn in een precaire situatie bevinden. Het spreekt vanzelf dat de eerst ingevoerde statistieken op termijn moeten gekoppeld worden aan informatie op een grotere (provincie, gewest,...) of kleinere (buurt, statistische sector) schaal en aan meer recente en hedendaagse datareeksen^{lxxxviii}. In dit verband heeft de studie ook uitgewezen dat er een grote nood is aan een exhaustief overzicht van de

archivalische en statistische bronnen over België in de negentiende en de twintigste eeuw en van de bewaarplaatsen van deze bronnen.

Bij het bepalen *hoe* de statistieken worden ontsloten, wijzen zowel de behoeften van de gebruikers, de technische mogelijkheden als de internationale ontwikkelingen naar een open, flexibel, geïntegreerd en gebruiksvriendelijk systeem. Bij voorkeur wordt een databank ontwikkeld waaraan een GIS is gekoppeld en die via het Internet toegankelijk is.

De databank moet aan de kant van de ‘producent’ (degene die de data invoert)

- toelaten voortdurend nieuwe statistieken (en waar nodig nieuwe kaarten) in te brengen, rekening houdend met de – veranderende – behoeften van de gebruikers en met de stand van het onderzoek naar historische statistieken in België;
- toelaten bestaande databanken te integreren^{lxxxix};
- de mogelijkheid bieden metadata samen met het cijfermateriaal te ontsluiten.

Aan de gebruiker moet de databank een groot gebruikskomfort en ruime gebruiksmogelijkheden bieden. Daarom is het nodig dat de gebruiker

- beschikt over een gebruiksvriendelijke interface en ruime zoekmogelijkheden, evenals de mogelijkheid de zoekresultaten op diverse manieren weer te geven (tabel, grafiek, kaart) en te exporteren;
- eigen bewerkingen kan uitvoeren en eigen data in het systeem kan integreren;
- beschikt over de nodige metadata die hem in staat stellen de statistische data te interpreteren en te evalueren.

Gezien het rijke aanbod aan statistisch materiaal en de grote vraag naar het toegankelijk maken ervan is de ontsluiting van historische statistieken een langlopend project. Dit brengt met zich mee dat het opsporen, ontsluiten en evalueren van bestaande statistieken een doorlopende opdracht is. Het impliceert tevens dat het systeem waarlangs de statistieken worden ontsloten moet kunnen rekenen op een stabiele financiële en technische structuur, die het voortdurend onderhouden, aanvullen en verbeteren van de databank en het onderhouden, perfectioneren en hosten van de website mogelijk maken.

Wanneer onderzoekers kunnen beschikken over een stabiel, rijk gevuld en performant systeem waarlangs historische statistieken

toegankelijk worden gemaakt, mag worden verwacht dat dit het onderzoek zal stimuleren. Een belangrijke mogelijkheid om de databank te valoriseren (en te promoten) is een historische statistische atlas. Dergelijke atlas biedt aan een ruim publiek een overzicht van de evolutie van de Belgische samenleving. Tegelijk kan dergelijk initiatief bijdragen tot het gebruikscomfort dat aan de gebruikers van de databank wordt geboden. Zij vinden in een historische statistische atlas een interpretatief kader waarbinnen ze hun (detail)onderzoek kunnen situeren.

BIJLAGE

VRAGENLIJST ‘HISTORISCHE STATISTIEKEN IN BELGIË’

TOELICHTING

In opdracht van Federaal Wetenschapsbeleid voert de Vakgroep Nieuwste Geschiedenis van de Universiteit Gent de prospectstudie ‘*Opsporing en ontsluiting van historische statistieken in België*’ uit.

In het kader van deze studie wordt een inventaris opgesteld van beschikbare statistieken uit de periode 1800-2000 waarin gegevens op microniveau (gemeenten of kantons) zijn opgenomen. Naast de welbekende tellingen van bevolking, landbouw, handel en nijverheid komen alle statistieken in aanmerking die voldoen aan de hoger beschreven voorwaarde.

Met het oog op een mogelijke ontsluiting van deze statistieken onderzoeken wij tevens de wetenschappelijke kennisbehoeften op dit vlak.

Mogen wij u vriendelijk vragen ons onderstaande enquête uiterlijk op 20 augustus 2004 ingevuld terug te bezorgen? U kan de vragenlijst ten persoonlijke titel invullen of de informatie over uw onderzoeksgroep bundelen.

Na de verwerking van de antwoorden zullen de resultaten van de enquête u in het najaar van 2004 worden toegezonden.

VRAGENLIJST

1. Personalia

Naam:
Instelling:
Dienst:
Adres:
Telefoon:
Fax:
E-mail:
Webadres:

2. Onderzoek

2.1. Heeft u in het kader van uw opdracht of ten behoeve van uw onderzoek nood aan gemeentelijke of lokale statistieken uit de periode 1800-2000?

Zo ja, omschrijf uw noden:

.....
.....
.....

2.2. Maakt(e) u in uw onderzoek gebruik van gemeentelijke of lokale statistieken uit de periode 1800-2000? Ja / Nee (°) (schrappen wat niet past)

Zo ja, omschrijf het onderzoek:

.....
.....
.....

Welke statistieken gebruikt(e) u?

.....
.....
.....

3. Ontsluiting van historische statistieken

3.1. Van welke soort statistieken acht u het wenselijk dat zij worden ontsloten? Historische statistieken met betrekking tot: (onderlijn uw voorkeur(en) - meerdere antwoorden zijn mogelijk)

1. bevolkingsevolutie
2. nuptialiteit
3. echtscheidingen
4. huwelijksvruchtbaarheid
5. sterfte
6. migratie
7. allochtone bevolking
8. huishoudens en gezinnen
9. werkgelegenheid en werkloosheid
10. economische sectoren (landbouw, industrie, handel,...)
11. bedrijfsstructuur
12. bedrijfsinfrastructuur
13. mannen-, vrouwenarbeid en arbeidssegregatie
14. scholarisatie, opleiding, onderwijs
15. vrijetijdsbesteding
16. toerisme
17. huisvesting en wooncomfort
18. verstedelijking
19. pendel
20. welvaart
21. levensstandaard

- 22. gezondheid en zorgverstrekking
- 23. ouderen
- 24. justitie
- 25. godsdienst
- 26. politiek, verkiezingen
- 27. andere,
namelijk.....
-
-

Verantwoording of commentaar:

.....

.....

.....

3.2. Worden in uw instelling Belgische historische statistieken (1800-2000) bewaard?

Ja / Nee (°)

Zo ja, welke?

.....

.....

.....

3.3. Een aantal van deze statistieken kunnen worden ontsloten door middel van een atlas (een statistische atlas met thematische kaarten en artikels - over bijvoorbeeld demografie, politiek, economie - samengesteld door een panel van experts).

Vindt u een dergelijke atlas zinvol? Ja / Nee (°)

Zo ja, welke domeinen of onderwerpen zou u graag behandeld zien in de atlas?

.....

.....

.....

3.4. Welke andere ontsluitingsmogelijkheden acht u wenselijk en haalbaar?

Onderlijn uw voorkeur(en) (meerdere antwoorden zijn mogelijk):

- a. een databank toegankelijk via het internet of op CD-rom
- b. een cartografisch systeem, zodat informatie uit statistieken op kaart kan worden voorgesteld
- c. een centraal data-archief, waarin databanken van diverse onderzoekers/onderzoeksprojecten kunnen worden geïntegreerd
- d. andere,
namelijk.....

.....
.....
Verantwoording of commentaar:

.....
.....
.....

Gelieve de vragenlijst per e-mail of via de post vóór 20 augustus 2004 terug te sturen naar:

Nele Bracke
Vakgroep Nieuwste Geschiedenis
Universiteit Gent
Blandijnberg 2
9000 Gent
e-mail: nele.bracke@ugent.be, fax 09/264.41.89

Voor bijkomende inlichtingen kan u contact opnemen op bovenstaand e-mailadres of op het telefoonnummer 09/264.40.02.

Met dank voor uw medewerking

QUESTIONNAIRE ‘STATISTIQUES HISTORIQUES EN BELGIQUE’

EXPLICATION

A la demande de la Politique scientifique fédérale le Département d’Histoire Contemporaine de l’Université de Gand mène une étude prospective concernant le repérage et l’exploitation des statistiques historiques en Belgique.

Dans le cadre de cette étude un inventaire sera fait des statistiques disponibles de la période 1800-2000 dans lesquelles des données de micro niveau (communes ou cantons) sont intégrées. A part de recensements connus de la population, de l’agriculture, du commerce et de l’industrie, toutes les statistiques qui remplissent la condition décrite ci-dessus peuvent être intégrées.

En vue de la valorisation et de l’usage de ces statistiques nous étudions également les besoins de connaissances scientifiques dans ce domaine.

Pourrions-nous vous demander de nous renvoyer cette enquête remplie au plus tard le 20 août 2004 ? Vous pouvez répondre au questionnaire en votre nom ou regrouper l’information de votre équipe de recherche.

Après avoir rassemblé et synthétisé les réponses, nous vous présenterons les résultats de l’enquête en arrière-saison 2004.

QUESTIONNAIRE

1. Personalia

Nom:.....
Institution:
Service:.....
Adresse:.....
Téléphone:.....
Fax:.....
Courriel:
Site internet:

2. Recherches

2.1. Nécessitez-vous, dans le cadre de votre fonction ou pour vos recherches, des statistiques communaux ou locaux de la période 1800-2000 ? Si oui, décrivez vos besoins :

.....
.....
.....

2.2. Employez- vous ou avez-vous employé des statistiques communaux ou locaux de la période 1800-2000 ? Oui / Non (°) (Marquez votre réponse)
Si oui, décrivez les recherches :

.....
.....
.....

Quelles statistiques employez-vous ou avez-vous employé ?

.....
.....
.....

3. Ouverture de statistiques historiques

3.1. Quelles sortes de statistiques devraient être valorisées selon vous ? Des statistiques historiques concernant : (soulignez votre/vos préférence(s))

1. l'évolution de la population
2. nuptialité
3. divorces
4. fécondité matrimoniale
5. mortalité
6. migration
7. population allochtone
8. ménages et familles
9. emploi et chômage
10. secteurs économiques (agriculture, industrie, commerce,...)
11. structure d'entreprises
12. infrastructure d'entreprises
13. ségrégation de travail, travail d'hommes, travail de femmes
14. scolarisation, éducation, enseignement
15. loisirs
16. tourisme
17. logement en et confort d'habitation
18. urbanisation
19. navette
20. prospérité
21. niveau de vie
22. santé et soins de santé

- 23.personnes âgées
- 24.justice
- 25.religion
- 26.politique, élections
- 27.autres,
(spécifiez).....
-

Commentaire:

.....

3.2. Conserve-t-on des statistiques historiques belges (1800-2000) dans votre institution ?

Oui / Non (°)

Si oui, lesquelles ?

.....

3.3. Quelques-unes de ces statistiques peuvent être valorisées grâce à un atlas (un atlas statistique avec des cartes et articles thématiques, sur par exemple la démographie, la politique, l'économie, composé par groupe d'experts). Voyez-vous une utilité quelconque dans un pareil atlas ? Oui / Non (°)

Si oui, quels domaines ou sujets voudriez-vous retrouver dans l'atlas ?

.....

3.4. Quelles autres possibilités de valorisation considérez-vous souhaitables et réalisables ?

Soulignez votre/vos préférence(s) (plusieurs réponses possibles):

- a. une base de données accessible sur l'Internet ou CD-rom
- b. un système cartographique, pour que l'information des statistiques puisse être mis en carte
- c. une archive centrale de données, dans laquelle des bases de données de divers chercheurs/projets de recherches peuvent être intégrées
- d. autres,
(spécifiez).....

.....

Commentaire:

.....
.....
.....

Veillez renvoyer le questionnaire par courriel ou courrier avant le 20 août 2004 à:

Nele Bracke
Vakgroep Nieuwste Geschiedenis
Universiteit Gent
Blandijnberg 2
9000 Gent
e-mail: nele.bracke@ugent.be, fax 09/264.41.89

Pour obtenir des informations supplémentaires, contactez l'adresse ci-dessus ou téléphonez au 09/264.40.02.

Merci pour votre coopération

EINDNOTEN

Dit onderzoek werd uitgevoerd in opdracht van de Federale Overheidsdienst Wetenschapsbeleid. Het project *Prospectstudie. Opsporing en ontsluiting van historische statistieken in België* liep van 1 mei 2004 tot en met 31 december 2004.

ⁱ Over de overheidsstatistiek in België: BRACKE N., *De economie gekend. De bevolking getemd. Overheidsstatistiek in België, 1795-1870*, Gent (UGent: onuitgegeven doctoraatsverhandeling), 2004.

ⁱⁱ Zie bijvoorbeeld: ART J. & VANHAUTE E. (ed.), *Inleiding tot de lokale geschiedenis van de 19de en de 20ste eeuw*, Gent, 2003 (Hoe schrijf ik de geschiedenis van mijn gemeente? 1).

ⁱⁱⁱ De term 'historische statistieken' kan enige verwarring scheppen. In deze studie bedoelen we met 'historische statistieken' de oudere bronnenreeksen, die niet (meer) worden aangeboden door de hedendaagse statistische diensten.

^{iv} Dit wil geenszins zeggen dat de ontsloten statistieken (naderhand) niet daadwerkelijk in onderzoek moeten worden gebruikt.

^v BEEKINK E., BOONSTRA O., ENGELEN T. & KNIPPENBERG H., "Nederland 1800-2000. Twee eeuwen maatschappelijke ontwikkeling in kaart", in IDEM (ed.), *Nederland in verandering. Maatschappelijke ontwikkelingen in kaart gebracht, 1800-2000*, Amsterdam, 2003, p.1.

^{vi} BEEKINK E., BOONSTRA O., ENGELEN T. & KNIPPENBERG H., "De Historische Databank Nederlandse Gemeenten (HDNG). Een nieuw hulpmiddel voor de bestudering van een samenleving in transformatie", in BEEKINK e.a., *Op.cit.*, p.170.

^{vii} VAN MAARSEVEEN J., "Volkstellingen. De betekenis voor historisch sociaal-wetenschappelijk onderzoek", in BAKKER B. & PUTMAN L. (ed.), *De Virtuele Volkstelling en het Sociaal Statistisch Bestand. Een verslag van de conferentie gehouden in Amsterdam op 11 november 2003*, s.l., s.d., p.13.

^{viii} VRIELINCK S., *De territoriale indeling van België (1795-1963). Bestuursgeografisch en statistisch repertorium van de gemeenten en de supracommunale eenheden (administratief en gerechtelijk). Met de officiële uitslagen van de volkstellingen*, Leuven, 2000. TIXHON A., *Le pouvoir des nombres. Une histoire de la production et de l'exploitation des statistiques judiciaires belges (1795-1870)*, Louvain-la-Neuve (UCL: onuitgegeven doctoraatsverhandeling), 2001. BRACKE, *Op.cit.* Momenteel loopt een onderzoek naar de nomenclaturen in de Belgische overheidsstatistieken (postdoctoraal onderzoek N. Bracke gefinancierd door het FWO-Vlaanderen).

^{ix} Het NIS werkt momenteel aan een inventaris van de bij hen beschikbare data, met aanduiding van het geografische niveau waarop de gegevens voorhanden zijn. De nadruk ligt op de periode na 1960. In het kader van het onderzoek gaf mevr. Marie-France Coumont inzage in de voorlopige versie van deze inventaris, waarvoor dank.

^x Twee dringende knelpunten die in dit verband uit de weg moeten worden geruimd zijn: het opnieuw leesbaar maken van oude ponskaarten en computerlistings met codes en het openen van oude databestanden in hedendaagse computerprogramma's.

^{xi} Om de rijkdom van de in het archief bewaarde statistieken te illustreren wordt een uitzondering gemaakt voor de *Mouvements de la Population*, een ongekend rijke deels uitgegeven, deels onuitgegeven demografische bron.

^{xii} JANSSENS K. & VERBOVEN H., *Statistisch repertorium. Een bibliografisch overzicht van statistieken met betrekking tot België, 19de-20ste eeuw. Afgesloten in januari 1994*, Brussel, 1995 (Publicaties van het Centrum voor Fiscale Geschiedenis van de EHSAL o.l.v. prof. P. Janssens). Andere nuttige repertoria zijn: DE WEERDT D., *Bibliographie rétrospective des publications officielles de la Belgique. 1794-1914*, Leuven/Parijs, 1963 (Interuniversitair

Centrum voor Hedendaagse Geschiedenis, Bijdragen 30); “Publications statistiques officielles de la Belgique de 1830 à 1912”, in *Annuaire statistique de la Belgique et du Congo belge*, XLII, 1911, pp.CXIII-CXXXIII.

^{xiii} Onder meer de Koninklijke Bibliotheek, het Nationaal Instituut voor de Statistiek en de universiteitsbibliotheken bezitten uitgegeven historische statistieken. Soms wordt ook op minder voor de hand liggende plaatsen een uitgebreide verzameling (historische) statistieken aangetroffen, bijvoorbeeld bij de Vakgroep Nieuwste Geschiedenis van de Universiteit Gent.

^{xiv} Het Algemeen Rijksarchief bezit, naast een collectie uitgegeven statistieken, na een recente archiefoverdracht ook het grootste deel van de archiefstukken bewaard van de algemene tellingen tot en met 1970.

^{xv} Volgens opzet, doelstelling van de samensteller, niet volgens gebruiksmogelijkheden.

^{xvi} *Rapport triennal sur la situation de l'instruction primaire en Belgique, présenté aux Chambres législatives par le ministre de l'Intérieur*, Brussel, 1843 e.v.

^{xvii} *Statistique territoriale du royaume de Belgique, basée sur les résultats des opérations cadastrales exécutées jusqu'à la fin de 1834. Première publication*, Brussel, 1839; *Statistique territoriale du royaume de Belgique, basée sur les résultats des opérations cadastrales exécutées jusqu'à la fin de 1834. Deuxième publication complétant celle de 1839*, Brussel, 1853.

^{xviii} *Statistique comparative des octrois communaux de Belgique, pendant les années 1828, 1829, 1835 et 1836, publiée par le ministre de l'Intérieur et des affaires étrangères*, Brussel, 1839.

^{xix} *Compte de l'administration de la justice civile en Belgique, présenté au roi par le ministre de la Justice. Années judiciaires [1832-1843]*, Brussel, 1837-1845.

^{xx} Dit wordt geïllustreerd bij de industrietellingen.

^{xxi} Dit (limitatieve) overzicht van statistieken is in belangrijke mate schatplichtig aan: JANSSENS & VERBOVEN, *Op.cit.* Verder werd gebruik gemaakt van: VRIELINCK, *Op.cit.*, DE WEERDT, *Op.cit.*; “Publications statistiques officielles de la Belgique de 1830 à 1912”.

^{xxii} Voordien werden reeds een aantal onuitgegeven volkstellingen georganiseerd: jaar V, jaar VIII, 1806, 1816 en 1829 (ontsloten door VRIELINCK, *Op.cit.* en het Belgisch Historisch GIS, zie verder). Daardoor bestaat er vanaf het begin van de negentiende eeuw een doorlopende reeks bevolkingstellingen.

^{xxiii} De historische situering van de statistieken is gebaseerd op BRACKE, *Op.cit.*

^{xxiv} Over deze bron, zie ook: POULAIN M., “Evolution des statistiques démographiques belges disponibles au niveau communal depuis la fin du XVIIIe siècle”, in *Revue belge de Géographie*, CV, 1981, 5, pp.205-217.

^{xxv} Lange tijd werden deze manuscripten verloren gewaand, tot ze in 2000 in de kelders van het NIS werden aangetroffen en een jaar later werden overgebracht naar het Algemeen Rijksarchief. De reeks manuscripten houdt op in 1976. Daarna werd de bevolkingsbeweging bijgehouden op computer en zijn er enkel nog moeilijk leesbare computerlistings beschikbaar. Met dank aan mevr. Marij Preneel, die in het Algemeen Rijksarchief belast was met de overdracht van de ongepubliceerde ‘mouvements’ uit het NIS en met de ontsluiting van dit archief. De inventarisatie van de thema’s die aan bod komen in de manuscripten is gebaseerd op haar voorlopige plaatsingslijst.

^{xxvi} Enkel grote evoluties in de bron worden weergegeven; kleinere aanpassingen aan de tabellen worden niet vermeld.

^{xxvii} De inhoud van deze bronnen wordt uitgebreid besproken in: VANHAUTE E., “Bevolking, arbeid, inkomen”, in ART & VANHAUTE, *Op.cit.*, pp.130-163.

^{xxviii} Tot en met de Socio-economische Enquête 2001 werd gebruik gemaakt van dergelijke individuele en/of huishoudelijke telformulieren.

^{xxix} Aan de reeks algemene volkstellingen kwam pas met de Socio-Economische Enquête 2001 een eind.

^{xxx} De inventarisatie van de thema's in de volkstellingen tot 1910 is hoofdzakelijk gebaseerd op VANHAUTE, Art.cit., pp.136-138.

^{xxx} De inventarisatie van de thema's in de landbouwtellingen is overgenomen uit VANHAUTE, Art.cit., p.157.

^{xxxii} **Het Algemeen Rijksarchief bewaart archivalisch materiaal van de industri- en handelstellingen vanaf 1930 (inclusief gemeentelijke staten).**

^{xxxiii} Met inbegrip van opzichters en bedienden.

^{xxxiv} Met inbegrip van opzichters en meewerkende familieleden.

^{xxxv} In 1880 wordt ook het totale aantal ondernemingen per gemeente vermeld.

^{xxxvi} Er wordt enkel informatie over de handel vermeld die in de publicatie in aparte tabellen is opgenomen. Daarnaast zijn er een aantal tabellen waar alle bedrijven samen worden behandeld (hier inbegrepen bij de industrie).

^{xxxvii} Deel 1 nog na te kijken; ontbreekt in UGent.

^{xxxviii} Deel 1 (uitgegeven in 1857) bevat geen informatie op gemeentelijk of kantonnaal niveau.

^{xxxix} Het *Annuaire Statistique* werd steekproefsgewijs (om de tien jaar) doorgenomen.

^{xl} Een overzicht kan gevonden worden in ART & VANHAUTE, *Op.cit.*

^{xli} Bijvoorbeeld: VRIELINCK, *Op.cit.* Hierin zijn zowel gegevens uit gedrukte als uit archivalische statistieken opgenomen.

^{xlii} Zie bijvoorbeeld de cd-rom *Historische databank Nederlandse Gemeenten* (HDNG), bij BEEKINK E., BOONSTRA O., ENGELEN T. & KNIPPENBERG H. (ed.), *Nederland in verandering. Maatschappelijke ontwikkelingen in kaart gebracht, 1800-2000*, Amsterdam, 2003.

^{xliii} Zie verder bij databanken op het Internet.

^{xliiv} Bij de HDNG is dit het geval.

^{xlv} Er zijn uitzonderingen. Sommige databanken zijn enkel toegankelijk voor onderzoekers die weinig courante softwarepakketten onder de knie hebben. Zo is de Database of Irish Historical Statistics enkel toegankelijk voor wie vertrouwd is met Ingres (<http://www.qub.ac.uk/cdda/iredb/dbhme.htm>).

^{xlvi} Zo vermeldt de Zweedse Demographic Data Base (met demografische data uit de *Tabellverket*, bevolkingsstatistieken met de bevolkingsevolutie op het niveau van de parochies) expliciet dat de gegevens op de website eigendom zijn van de databank en niet mogen worden gedownload en opgeslagen op de computer van de onderzoeker (<http://www.ddb.umu.se>).

^{xlvii} Bijvoorbeeld: Cansim, een databank met socio-economische gegevens van het officiële Canadese statistische bureau (<http://cansim2.statcan.ca>), en Statweb van het Zwitserse federale statistische bureau zijn betalende websites (<http://www.bfs.admin.ch>).

^{xlviii} Bijvoorbeeld: gescande afbeeldingen van de Amerikaanse *Statistical Abstracts* (<http://www2.census.gov/prod2/statcomp/index.htm>).

^{xlix} Bijvoorbeeld: de NBER Macrohistory Database waarin voor de Verenigde Staten van Amerika en in mindere mate Groot-Brittannië, Frankrijk en Duitsland macro-economische gegevens (productie, bouw, tewerkstelling, financiën, prijzen, buitenlandse handel,...) vanaf het midden van de negentiende eeuw zijn opgenomen (<http://www.nber.org/databases/macrophistory/contents>).

¹ Deze databanken zijn niet zelden het werk van nationale statistische diensten. Bijvoorbeeld: Ecodata, een Belgische databank van de Federale Overheidsdienst Economie, KMO, Middenstand en Energie / Nationaal Instituut voor de Statistiek met voornamelijk sociaal-economische en demografische gegevens (<http://ecodata.mineco.fgov.be>), de databanken van het Franse Institut National de la Statistique et des Etudes Economiques (<http://www.insee.fr>), van het Canadese statistische bureau (<http://www.statcan.ca>) en van de Amerikaanse federale statistische bureaus (toegankelijk via de portaalsite Fedstats: <http://www.fedstats.gov>).

^{li} Dit is geen inhoudelijke, maar eerder een pragmatische keuze. De meegedeelde informatie over de websites wordt pas interessant wanneer de lezer zelf een kijkje kan gaan nemen op het Internet.

^{lii} De analyse van de websites werd afgesloten op 31 december 2004. Omdat de meeste projecten nog lopende zijn, heeft de meegedeelde informatie een voorlopig karakter.

^{liii} De kaarten in de kaartendatabank geven de doorheen de tijd veranderende territoriale grenzen weer tot op het niveau van de gemeenten. Een overzicht van de grenswijzigingen en de cijfers uit de demografische statistieken werden eerder in gedrukte vorm uitgegeven: VRIELINCK, *Op. cit.* Het HISGIS – ondersteund door twee databanken – is vergelijkbaar met het Great Britain GIS Project (zie verder). Andere projecten spitsen zich uitsluitend toe op het ontwikkelen van een GIS en in het kader daarvan het inventariseren van grenswijzigingen. Zie bijvoorbeeld: China Historical GIS (<http://www.people.fas.harvard.edu/~chgis>), het project History of Russian Administrative Boundaries (<http://www.ihst.ru/personal/imerz/bound/bounds.htm>) en de Amerikaanse Atlas of Historical County Boundaries (met een publicatie per staat en vanaf 2001 gradueel ook een elektronische ontsluiting van de informatie over de grenswijzigingen) (<http://www.newberry.org/ahcbp/ie>).

^{liv} Hoewel er momenteel niet aan het HISGIS wordt verder gewerkt, is het de bedoeling de databank op termijn uit te breiden met andere soorten statistieken en het cartografisch systeem performanter en gemakkelijker bruikbaar te maken.

^{lv} De Atlas Cartografia Histórica, met administratieve, demografische en electorale gegevens over Portugal, is gebaseerd op een gelijkaardig principe (<http://www.fcsh.unl.pt/atlas>).

^{lvi} Het Belgisch Historisch GIS verschilt daardoor van, bijvoorbeeld, de Amerikaanse Historical Census Browser (<http://fisher.lib.virginia.edu/collections/stats/histcensus>). Hier bekomt de gebruiker na het selecteren van de onderzoekscriteria een tabel, die in een tweede fase in een kaart kan worden omgezet. De tabellen kunnen echter niet worden geëxporteerd en verder bewerkt. Bovendien bevat de Historical Census Browser de resultaten van de Amerikaanse volkstellingen tussen 1790 en 1960 tot op het niveau van de staten en niet tot op dat van de gemeenten.

^{lvii} Ondanks deze beperkingen is het HISGIS alleszins flexibeler dan, bijvoorbeeld, IEG-Maps dat historische kaarten over de Europese en in het bijzonder de Duitse administratieve, geografische, politieke en infrastructurele ontwikkeling aanbiedt, maar de gebruiker niet toelaat eigen onderzoekscriteria te definiëren en zo nieuwe kaarten te genereren (<http://www.ieg-maps.uni-mainz.de>).

^{lviii} Bijvoorbeeld: mens en maatschappij (hoofdgroep) > bevolking (subgroep) > bevolking per maand, kwartaal en jaar > * geboorte > levendgeborenen naar rangnummer > 1ste kinderen > alle perioden per jaar > 1995 > januari. Vanaf * kunnen variabelen worden gecombineerd. Het is dus niet mogelijk variabelen uit verschillende hoofd- en/of subgroepen te combineren.

^{lix} De cartografische mogelijkheden van StatLine zijn bijgevolg eerder beperkt.

^{lx} De volkstellingsgegevens zijn tevens beschikbaar op cd-rom (7 in totaal). Van de meeste tellingen gaat het om ingescande afbeeldingen van de originele publicaties. Alleen de telling van 1899 is op cd-rom ontsloten via het StatLine-programma. Ook de hoger vermelde HDNG is toegankelijk via de StatLine-interface.

^{lxi} Vormelijk is de volkstellingen-website vergelijkbaar met, bijvoorbeeld, de Canadese elektronische versie van de Historical Statistics of Canada (<http://www.statcan.ca/english/freepub/11-516-XIE/sectiona/intro.htm>). Deze website geeft toegang tot tientallen excel-bestanden met cijfergegevens over de Canadese samenleving op nationaal en provinciaal niveau tussen 1867 en het midden van de jaren 1970 (demografie, economie, financiën, gerecht, onderwijs,...).

^{lxii} Behalve voor Nederland (het hoger besproken HGIN in combinatie met de volkstellingsite) staat ook voor de Verenigde Staten een gelijkaardig project op stapel. Het National Historical Geographic Information System (NHGIS) moet het mogelijk maken gegevens uit historische statistieken uit de periode 1790-2000 op kaarten te visualiseren (<http://www.nhgis.org>). Het project bevindt zich momenteel in een testfase.

^{lxiii} In de GBHD is onder meer ook de Database of Irish Historical Statistics ondergebracht. Deze databank met gegevens over bevolking (inclusief geboorten en sterfgevallen), tewerkstelling, landbouw, huisvesting, armoede, inkomens, geletterdheid, talen, godsdiensten en migratie uit de periode 1821-1971 is niet online raadpleegbaar. Via de website van de Database of Irish Historical Statistics zelf is slechts een klein percentage van de data raadpleegbaar (maar dan enkel voor gebruikers die overweg kunnen met het softwareprogramma Ingres) (<http://www.qub.ac.uk/cdda/iredb/dbhme.htm>).

^{lxiv} Meer informatie over dit nieuwe project is te vinden op: <http://tiger.iso.port.ac.uk:7778/pls/nfp/gbhweb.core.home>.

^{lxv} BEEKINK e.a., *Op.cit.*

^{lxvi} MERENNE B., VAN DER HAEGEN H. & VAN HECKE E. (ed.), *België ruimtelijk doorgelicht*, Brussel, s.d.

^{lxvii} *Historical Atlas of Canada*, Toronto, 1987-1993, 3dln. *Concise Historical Atlas of Canada*, Toronto, 1998.

^{lxviii} <http://www.statlas.org>.

^{lxix} BEEKINK e.a., *Op.cit.*

^{lxx} Daarnaast bevat de bundel, behalve een inleiding, ook een bijdrage over de evolutie van de Nederlandse gemeenten (administratief) en een afsluitend artikel over de databank waarop de overige artikels gebaseerd zijn.

^{lxxi} WAUTREQUIN J., “Woord vooraf”, in MERENNE e.a., *Op.cit.*, p.5. Na de volkstelling van 1981 werden de demografische gegevens reeds verwerkt tot een statistische atlas. *Statistische Atlas. I. Demografische gegevens*, Brussel, 1983.

^{lxxii} MERENNE B., VAN DER HAEGEN H. & VAN HECKE E., “Inleiding”, in MERENNE e.a., *Op.cit.*, p.7.

^{lxxiii} In de monografieën komen aan bod: bevolkingsevolutie, bevolking naar leeftijd en geslacht, bevolkingsmigraties, allochtone bevolking, huishoudens en gezinnen, nuptialiteit en vruchtbaarheid, werkgelegenheid en arbeidsmarkt, scholarisatie, huisvesting en verstedelijking. DEBUISSON M., EGGERICKX T., HERMIA J.P. & POULAIN M., *De bevolkingsevolutie*, Brussel, 2000 (Algemene volks- en woningtelling. Monografie 1); EGGERICKX T., POULAIN M. & SCHOUMAKER B., *De ruimtelijke mobiliteit van de bevolking*, Brussel, 2002 (Algemene volks- en woningtelling. Monografie 2); EGGERICKX T., KESTELOOT C., POULAIN M. e.a., *De allochtone bevolking in België*, Brussel, 1999 (Algemene volks- en woningtelling. Monografie 3); DEBOOSERE P., LESTHAEGE R., SURKYN J. e.a., *Huishoudens en gezinnen*, Brussel, 1997 (Algemene volks- en woningtelling. Monografie 4); BARTIAUX F. & WATTELAR C., *Nuptialiteit*, Brussel, 2000 (Algemene volks- en woningtelling. Monografie 5a); SCHOENMAECKERS R.C., LODEWIJCKX E. & GADEYNE S., *Vruchtbaarheid*, Brussel, 2000 (Algemene volks- en woningtelling. Monografie 5b); COLARD A., MARISSAL P., VANDERMOTTEN C. e.a., *Werkgelegenheid en regionale socio-economische structuren*, Brussel, 1997 (Algemene volks- en woningtelling. Monografie 6); VAN HOOF K., *Tewerkstelling van vrouwen en segregatie*, Brussel, 1997 (Algemene volks- en woningtelling. Monografie 8); MAINGUET C. & DEMEUSE M., *Scholarisatie, onderwijsniveau en inschakeling in de arbeidsmarkt*, Brussel, 1998 (Algemene volks- en woningtelling. Monografie 9); GOOSSENS L., THOMAS I. & VANNESTE D., *Huisvesting in sociaal-economisch en geografisch perspectief*, Brussel, 1998 (Algemene volks- en woningtelling. Monografie 10); MERENNE-SCHOUMAKER B., VAN DER HAEGEN H. & VAN HECKE E., *Verstedelijking*, Brussel, 1998 (Algemene volks- en woningtelling. Monografie 11a); MERENNE-SCHOUMAKER B., VAN DER HAEGEN H. & VAN

HECKE E., *Werk- en schoolpendel*, Brussel, 1999 (Algemene volks- en woningtelling. Monografie 11b).

^{lxxiv} Meer informatie over de Atlas 2001: <http://www.belspo.be/belspo/fedra> (project Atlas).

^{lxxv} *Historical Atlas of Canada. Concise Historical Atlas of Canada*. Een *Concise Atlas* herneemt de belangrijkste thema's.

^{lxxvi} <http://mercator.geog.utoronto.ca/hacddp>.

^{lxxvii} De kaarten die tot nu toe online zijn gebracht, zijn echter zelden gedetailleerd tot op het niveau van de gemeenten.

^{lxxviii} <http://www.statlas.org>.

^{lxxix} Enkele internationale voorbeelden: Zentralarchiv für Empirische Sozialforschung (<http://www.gesis.org/za>), UK Data Archive (<http://www.data-archive.ac.uk>), Danish Data Archive (<http://www.dda.dk>), Steinmetzarchief (<http://www.niwi.knaw.nl>). Zie ook meer de overkoepelende initiatieven: Madiera (<http://www.madiera.net>) en CESSDA (<http://www.nsd.uib.na/cessda>). Het Belgische BASS (Belgian Archives for the Social Sciences) leidt momenteel veeleer een slapend bestaan (<http://logi.rspo.ucl.ac.be>). De meeste data-archieven zijn voornamelijk sociaal-wetenschappelijk en in mindere mate historisch georiënteerd. Bij wijze van uitzondering: Netherlands Historical Data Archive (<http://www.niwi.knaw.nl>).

^{lxxx} Bij het opstellen van een Meerjarenprogramma voor het Nederlandse Centraal Bureau voor de Statistiek is gebleken dat gebruikers van hedendaagse databestanden in toenemende mate verbanden willen leggen tussen kenmerken die tot een verschillend inhoudelijk domein behoren. Bijvoorbeeld willen zij gezondheid relateren aan arbeidsomstandigheden. BAKKER B. & PUTMAN L., "Inleiding", IDEM (ed.), *Op.cit.*, p.7. Er is geen reden om aan te nemen dat dit in België of bij historisch geïnteresseerde onderzoekers anders zou zijn. Het heeft bijgevolg weinig zin informatie over verschillende domeinen onder te brengen in verschillende databanken.

^{lxxxii} De vragenlijst is opgenomen als bijlage. De enquête vroeg ook naar de historische statistieken uit de periode 1800-2000 die worden *bewaard* door de instelling waaraan de respondent verbonden is. Deze vraag werd uiteindelijk niet verwerkt, omdat zij weinig relevante en nuttige kennis bleek op te leveren. Het aantal duidelijke en eenduidige antwoorden is uiterst beperkt. Vele antwoorden zijn vaag ("slechts sporadisch", "gepubliceerde tellingen", "universiteit verzamelt zoveel mogelijk uitgegeven statistieken") of niet-exhaustief ("enz.", "diverse andere gedecodeerde databanken"). Bij de academici verbonden aan universitaire instellingen bestond verwarring tussen de instelling (universiteit) en het departement, vakgroep of afdeling waaraan de respondent verbonden is. Diverse respondenten verwijzen naar de bibliotheekcatalogus van hun instelling. Soms is het niet duidelijk in hoeverre de opgesomde statistieken gemeentelijke data bevatten (bijvoorbeeld "statistische reeksen van de Rijksdienst voor Sociale Zekerheid"). In een aantal gevallen worden ook zelf aangelegde databanken vermeld (bijvoorbeeld een databank met gegevens uit de bevolkingsregisters). De frequentie van de antwoorden bleek daardoor te laag om een zinvolle kwantitatieve verwerking mogelijk te maken. Inhoudelijk leveren de antwoorden weinig kennis op over de beschikbaarheid van de in deze studie aan de orde zijnde statistieken. De meest duidelijke conclusie die uit de antwoorden op de vraag naar de bewaring van historische statistieken naar voor komt, is dat een diepgaande prospectie nodig is om zicht te krijgen op de mate waarin in België (historische) statistieken zijn bewaard.

^{lxxxii} Ontvingen een enquêteformulier: de promotoren van de Agora-projecten, de medewerkers aan het project Monografie 2001 en de Atlas 2001 (Federaal Wetenschapsbeleid), de leden van de Hoge Raad voor de Statistiek, de leden van de begeleidingscommissie van en de medewerkers aan het project Quetelet.net, de leden van de begeleidingscommissie van de Prospectstudie *Opsporing en ontsluiting van historische statistieken in België*, de deelnemers aan de studiedag *Spiegels van de werkelijkheid* over

historische statistieken in België (Brussel, 21 november 2003), GIS-experten verbonden aan de diverse Belgische universiteiten en auteurs van bijdragen over of op basis van historische statistieken. De selectie van de GIS-experten en de auteurs gebeurde op basis van bibliografieën en onderzoeksrepertoria evenals van een systematisch onderzoek via Internet.

Internet: de sites van de Belgische universiteiten en onderzoekscentra, de site van Federaal Wetenschapsbeleid, websites van bestaande projecten waarin datareeksen worden ontsloten. Bibliografieën en repertoria: *Bibliografie van de geschiedenis van België* (lopend); BRACKE N. & FLOUR E., *Overzicht van het lopend onderzoek over de nieuwste geschiedenis in België*, Gent, 2002; GAUS H. & VAN EENOO R., *Beknopte bibliografie van de politieke en sociaal-economische evolutie van België, 1945-1992*, Leuven/Apeldoorn, 1992.

^{lxxxiii} Zij werden opgespoord via de websites van de universiteiten.

^{lxxxiv} In de praktijk ligt het aantal aangeschrevenen dat geen belangstelling heeft voor de in de enquête aangesneden thema's hoger. We kunnen aannemen dat dit gebrek aan interesse een belangrijke reden was om niet te reageren op de vragenlijst.

^{lxxxv} Bijvoorbeeld geen belang hechten aan historische statistieken omdat deze bronnen onbekend zijn, wat dan weer een gevolg kan zijn van de gebrekkige ontsluiting ervan.

^{lxxxvi} De verwerking van de enquêteformulieren gebeurde in samenwerking met mevr. Christa Matthys.

^{lxxxvii} De vraag van bewaring stelt zich eveneens voor de statistische bestanden van na 1960.

De problematiek is vanwege de vroegere digitalisering echter van een heel andere orde.

^{lxxxviii} Een voorbeeld is de macro-economische informatie opgeslagen in de federale databank Ecodata (<http://ecodata.mineco.fgov.be>).

^{lxxxix} Om geen databanken verloren te laten gaan is in een eerste fase een centraal data-archief een optie.